

ЛІТАРАТУРНАЯ БЕЛАРУСЬ

Выпуск №13 (51)
(лістапад)

www.lit-bel.org www.novychas.gmail.com

Культурна-асветніцкі праект Грамадскага аб'яднання «Саюз беларускіх пісьменнікаў» і «Новага часу»

Анонс

«НАВІНЫ»: асноўныя літаратурныя падзеі месяца.....	с. 2
«РОЗДУМЫ»: запісы Уладзіміра Дайнекі.....	с. 3
«ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА»: роздум пра Аляксандра ТВАРДОЎСКАГА.....	с. 4
«ПАЗЭІЯ»: вершы Міхася БАШУРЫ.....	с. 5
«ПРОЗА»: быліца ад Міколы ІЛЬЮЧЫКА.....	с. 6
«ПАЗЭІЯ»: вершаваныя роздумы Алеся МАСАРЭНкі.....	с. 7
«ПРОЗА»: «Старонкі памяці» Анатоля КУДРАЎЦА.....	с. 8-9
«ПЕРАКЛАД»: Рэй БРЭДБЕРЫ.....	с. 10
«ГУМАР»: апавяданне Язэпа ПАЛУБЯТКІ «Токар са сталіцы».....	с. 11
«НАРЫС»: падарожныя гісторыі Раісы КРЫВАЛЬЦЭВІЧ.....	с. 12
«ПРОФІЛЬ»: Яўген ЛЕЦКА па Яўгена ГУЧКА.....	с. 13
«ШКАЛЯРЫЙ»: апаведы ад Уладзіміра АРЛОВА.....	с. 14-15
«ЭСЭ»: Аксана СПРЫНЧАН — пра вандрэйку па шведскім Готландзе.....	с. 16

▶ СВЕТАГЛЯД

АГНІ І БУРЫ

ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ ВА ЎМОВАХ ПОСТМАДЭРНАСЦІ

Аляксей РАГУЛЯ

Звяршальны этап у развіцці гістарычнага тыпу культуры — эпоха крызісу, калі спадзяванні на хуткі прыход светлай будучыні па тых ці іншых прычынах не спраўджваюцца, а ідэалы адсоўваюцца ў невыразную далечыню ці наогул забываюцца.

У грамадскай свядомасці час існуе як спыненая сучаснасць — без руху з мінуўшчыны ў будучыню. У такой сітуацыі ідэалы абясцэньваюцца і нават высмейваюцца. Ствараецца глеба для абясцэньвання першаасновы чалавечага інстынкту — клопату пра дасканаласць чалавечага роду, пра лёс другога і трэцяга пакаленняў, а нігілізм і ірацыяналізм зацікаўленымі слаямі нахрапіста навязваюцца ў якасці светапогляднай нормы. Так было ў эпоху крызісу антычнай цывілізацыі (элінізму),

у эпоху абсалютызму, калі духоўныя рэнесансныя каштоўнасці культуры саслоўна-феадальнага тыпу гарэлі ў агнях інквізіцыі разам з іх носбітамі.

Сутнасць сучаснага крызісу гандлёва-бюракратычнага грамадства ў беларускай культуры зафіксавана ў такіх універсальных-фрэймах, як агні і буры, вогненная вёска, ваўчыная яма, лічбы на сэрцы. Для таго, каб стварыць семантыку такіх бязлітасна праўдзівых і сэнсаваёмкіх сімвалаў, патрэбна вялікая мужнасць духу, прага ісціны і здольнасць розуму да бескампрамісных ацэнак сутнасці. А яшчэ патрэбна чысціня сумлення, каб «прайсці праз вернасць» самому сабе, ідэалам свайго народа. Пра жыватворную сілу ідэалу пасля Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Язэпа Драздовіча, Васіля Быкава выдатна сказаў Анатоль Вяцінскі ад імя вайной абпаленага ў дзяцінстве пакалення:

*Высокае неба ідэала!
Мая душа чалавечая спала,
вякамі спала,
пакуль не ўбачыў цябе ўгары,
пакуль нада мной ты не зазгля,*

*высокае неба ідэала!
Калі адкрыў я цябе аднойчы,
убачыў цябе з тваёй вышыні, —
сталі іншымі мае ночы,
сталі іншымі мае дні.
Ты новым сэнсам іх асвятляла,
Высокае неба ідэала!*

Характэрнай асаблівасцю народнай культуры з'яўляецца непадзельнае адзінства ідэалаў эстэтычнага і этычнага (маральнага), змест якіх адлюстроўваюць універсальны народнай канцэпталогіі: хараство і людскасць. Дамінуючая каштоўнасная ўстаноўка беларускага нацыянальнага менталітэту не дапускае супрацьстаяння паміж гэтымі паняццямі. Адзінства названых катэгорыяў вызначыла крытэрыі якаснай ацэнкі жыцця, характар нацыянальнай эўдаманіі, гнэсеалагічнай і сацыяльнай утопіі. Беларускі ідэал не выносіцца за межы чалавечага свету і не бярэцца з свету трансцэндэнтнага, а вырастае з рэальнага быцця, нібы збажына на апрацаванай і засяянай раллі. Беларуская дактрына раіць не шукаць «шчасця, долі на чужым шырокім полі» (Янка Купала). «Чыстае» працоў-

нае ўзаемадзеянне з крэатыўнай сілай прыроды трактуецца як адзіна вартае чалавека жыццё. На гэтым матыве трымаюцца сэнсы беларускай народнай утопіі, якая з'яўляецца абавязковым кампанентам у тэкстах беларускіх казачнікаў Рэдкага, Старога дзеда Савіцкага і іншых. «На ўзлессі дом, ад казак недалёка» (Аркадзь Куляшоў), «лава жыцейка» (Якуб Колас) і шчаслівае маленства як доказ здзейснасці, годнасці і працягненасці нашага чалавечага быцця ў свеце — гэта вызначальныя сімвалы беларускай аксіялогіі, беларускага ідэалу, беларускай казкі жыцця. У нацыянальнай культуры гэты ідэал застаўся

за ўраўнаважаную дыялектыку зносін земляроба з космасам. Гэтая раўнавага на працягу тысячагоддзяў стрымлівала энтрапію соцыуму. У Беларусі заканамерна ў XVII стагоддзі ўзнікла ідэя дзяржавы-дома — як альтэрнатыва перш за ўсё дзяржаве-казарме ўсходняга ўзору, а ў пэўным сэнсе і дзяржаве-лабараторыі заходняга ўзору. Лука Залускі (1604–1676) ў працы «Агульная філасофія» зазначае: «Між вучонымі ідэе спрэчка пра тое, ці з'яўляецца дом першай супольнасцю ці не. Я лічу, што ў плане паслядоўнасці дом як супольнасць стаіць наперадзе іншых; ён з'яўляецца раней і за паселішча, і грамадзянскае

У Беларусі заканамерна ў XVII стагоддзі ўзнікла ідэя дзяржавы-дома — як альтэрнатыва перш за ўсё дзяржаве-казарме ўсходняга ўзору

непарушным і ў XX стагоддзі, калі «век ядзерны пачаў сваё рыканне» (Пімен Панчанка). На гэтым ідэале трымаецца беларуская футуралогія, выказаная, праўда, больш моваю мастацтва, чым філасофія. Незавершанае рэфлексіўнае філасофскае выказанне ў беларускай культуры даволі паспяхова кампенсуецца інтэлектуальным узроўнем мэдытацыі ў вобразнай форме літаратуры і выяўленчага мастацтва. У філасофскай паэме Аркадзя Куляшова «Цунамі» (1968) у эпілогу паказана чалавечае быццё, адроджанае пасля ядзернай катастрофы. Яго нязменнымі атрыбутамі застаюцца дом, жыта і дзіця, якое мае радасць бавіць час у гульні на лузе не з капронавымі, а з сапраўднымі матылькамі:

*Над сонечным мацерыком разліта
Духмянасць ніў спячонным
летнім днём.
Ён і яна ў цяньку сядзяць, дзе жыта
Шуміць зялёнай хваляй за гумном,
Як за кармою карабля. Пясчынкай
Апачывае на руках ралля.
Ганяецца дзіця іх за пушынкай,
Падобнай на жывога матыля,
Сапраўднага, што ловіцца
за крылы.
А можа гэта не яны, а іх
Далёкія патомкі, што ў сваіх
Абліччах іх далёкія абліччы
паўтарылі?
Хто б ні былі яны, а толькі зноў
Яны — жыцця людскога сувязныя,
Дзве долькі неразлучныя, якія
Вякам перадаюцца ад вякоў.*

Дом і ніва з'яўляюцца сталымі топасам і ў беларускім жывапісе. Язэп Драздовіч, у творчасці якога «касмічныя бегі» маюць канцэптальную значымасць, у арганічным адзінстве сялянскага дому і ландшафту бачыў унікальную каштоўнасць паразуменна чалавека з абсалютным касмічным духам. Уся творчасць мастака-філосафа прасякнута пачуццём адказнасці

грамадства, і царства; у плане ж інтэнсіўнасці гэтыя супольнасці апераджаюць дом».

У плане аксеялагічным дом быў і застаецца першаснай каштоўнасцю ў нацыянальнай культуры беларусаў. Гістарычны час быў бязлітасны да беларускага дому, асабліва ў XX стагоддзі:

*І дзверы ўсе ў доме
расчынены насцеж...
А людзі...
Чаму не ўваходзяць у дом?
Прыходзілі ж колісь —
у ішчасці,
ў няшчасці...
Бо сёння расчынены дзверы
агнём.*

Выпалены знутры дом з расчыненымі дзвярыма... Гэты вобраз-сімвал у паэзіі Сяргея Дзяргая можа быць суаднесены і з выпаленай знутры душой пакінутага і забытага былымі сябрамі гаспадары. Становіцца зразумелай вага такіх фрэймаў у беларускай культуры, як вайна, акупацыя, квазі-свой чалавек. Аднак і ва ўмовах татальнага спустошання нацыя будзе супольным дом сваёй культуры, пачынаючы зверху, з даху, матэрыялам для якога з'яўляецца выпрабаваны на працягу тысячагоддзяў ідэал:

*Я пачынаю з мары,
З дыму над комінам,
З буслінага гнязда,
Якое прымацоўваю да страхі,
Страху кладу на латы,
Латы — на кроквы,
Якія асаджваю на плечы сцен,
І ў вокнах — лічэ не зашклёных —
Стаўлю кветкі.*

Прыведзены ўрывак з верша Максіма Танка пераканаўча дэманструе вялікія магчымасці беларускай мастацкай феноменалогіі ў сферы філасофскага пазнання.

▶ ЮБІЛЕЙ

«ПАМІЖ АБЛОКАЎ І ВАСІЛЬКОЎ»

Сярэдзіна лістапада прайшла пад знакам грамадскага ганаравання паэта і перакладчыка Васіля Жуковіча, якому споўнілася 70 гадоў.

Ведаючы гэтага сумленнага, шчырага, шляхетна-далікатнага чалавека, не верыцца, што ад пачатку яго жыццёвая сцяжына была пакручастай. Нарадзіўшыся напярэдадні вайны 7 лістапада 1940 года, Васіль Жуковіч рана страціў родных: бацьку і брата рэпрэсавалі, а маці заўчасна памерла. Аднак будучы паэт не зламаўся і мужна вытрымаў цяжкія ліхалецце. Пасля школы два гады працаваў рабочым на заводзе будаўнічых дэталей у Брэсце, закончыў Брэсцкі педінстытут. Сярод старонак працоўнай біяграфіі Васіля Аляксеевіча — праца ў брэсцкай «раёнцы» «Зара над Бугам», на Брэсцкай студыі тэлебачання, у газеце «Знамя юности», выдавецтвах «Мастацкая літаратура» і «Юнацтва» ды ў часопісе «Польмя» — да ягонай «касінізацыі», змены незалежнага статуса і кіраўніцтва.

У гонар юбіляра ў сталіцы прайшлі дзве вечарыны — у

Васіль Жуковіч, Генрых Далідовіч, Валянціна Коўтун і Анатоль Вярцінскі ў Коласавым доме

Дзяржаўным музеі Якуба Коласа і Музеі гісторыі беларускай літаратуры.

Пра лёсавыя і творчыя дарогі паэта на першай сустрэчы распавядалі калегі, якія прыйшлі ў Коласавы сцены павіншаваць свайго сябра з круглай датай. Генрыха Далідовіча, які ўмеў «дырыжыраваць» імпрэзай, дапоўнілі Анатоль Вярцінскі і Валянціна Коўтун. Падарункам

юбіляру стала інструментальнае абрамленне вучняў музычнай школы №3 імя Шапэна, якія падавалі глядачоў народнымі і аўтарскімі кампазіцыямі, выкананымі на гітары, флейце і нават на стогодвым Коласавым раялі.

«Васіль Жуковіч здаўна ўдзельнічае ў жыцці музея Якуба Коласа. Яго лірычны голас за апошнія чвэрць веку стаў звычайным для прыветлівай гасцёўні,

якая захавала свой выгляд з часоў славагаспадара. І на рубяжы восьмага дзясятка моцнаго галасу ўрадженца старажытнай Камянецчыны не аслаб. Зусім нядаўна ўбачыў свет дыск з песнямі на яго словы. Варта адзначыць добры плён на ніве дзіцячай літаратуры, а таксама зборнік вершаў, назва якога адлюстроўвае любоў лірыка да роднага куточка — «Не завіце радзіму малой». З гэтай прычыны юбілейны вечар арганічна спалучаўся з прэзентацыяй выдання, у якім шмат старонак прысвяціў паэт сваім вытокаам — зямлі берасцейскай і землякам, — адзначылі падчас імпрэзы супрацоўнікі «Коласавага Дома». «Васіль Жуковіч асабістым прыкладам паказвае, што і на парозе восьмага дзясятка можна і трэба быць жыццёва рухавым, творча неспакойным, выразна мэтаксіраваным і — галоўнае — улюбёным у жыццё і людзей», — дапаўняе іх паведамленне на сайце музея.

Назву творчаму вечару Васіля Жуковіча ў Дзяржаўным музеі гісторыі беларускай літаратуры даў назву паэтаў радок «Пакуль жыву — я музу буду зваць...»

«Жуковіч — паэт-лірык, паэт-гумарыст, паэт-аўтар кніжак для дзяцей, паэт-наватар і паэт-грамадзянін, які «з болем і журботнасцю жыве». Творы Жуковіча напоўненыя жывымі рэаліямі, што прыцягваюць людзей, як магніт... Паэт жыве клопатамі

аб сучаснай літаратуры, шмат вершаў прысвячае дзеячам беларускай культуры, у тым ліку Яўгенію Янішчыц, Ніне Мацяш, Нілу Гілевічу, Алесю Разанаву», — сказаў на сустрэчы Анатоль Вярцінскі.

А Алесь Разанаў месца юбіляра ў ландшафце беларускай паэзіі вызначыў «паміж аблокамі і васількамі»: «Аблокі прыналежыць небу, і яны, моцна зацікаўленыя ў зямлі, сочаць за тым, што адбываецца на небе. Васількі імкнучца ўвысь, здабываючы дзівосную прыгажосць».

Актрыса Галіна Дзягілева назвала Васіля Жуковіча «лірыкам-волатам, вялікім беларускім паэтам, далікатным, светлым і праміністым чалавекам і самым прыгожым сярод беларускіх мужчын».

Сам жа юбіляр адзначыў, што «ніколі не быў модным» і што яго «заўсёды хвалюе лёс людзей». Па ягоным прызнанні, паэт часта бачыць незвычайныя сны-фантазіі: «Я часта ўзлятаю, рукамі ўзмахваю, як крыламі, — і пайшоў. І толькі азіраюся і здзіўляюся, чаму яшчэ няма кагосьці побач».

На вечарыне ў свой гонар Васіль Жуковіч прачула чытаў вершы, сярод іх — і «Цені Гітлера-Сталіна па зямлі нашай ходзяць» і прысвячэнне нацыянальнаму герою Беларусі Кастусю Каліноўскаму.

Я. С.

▶ ПАДЗЯКА

БУДЗЬ ЗДОРОВЫМ!

У «Новым часе» за 29 кастрычніка была апублікаваная абвестка з просьбай аб дапамозе хвораму хлопчыку Эдуарду. Аўтары «Літаратурнай Беларусі» вырашылі перадаць на яго рахунак свае ганарары.

Сям'я Эдуарда выказвае ўдзячнасць: С.Законнікаву, В.Панкратаву, Р.Малахоўскаму, М.Ільчыку, У.Арлову, С.Харэўскаму, С.Егарэйчанку, А.Наўроцкаму, Г.Янкута, А.Башарымавай, Ю.Цімафеевай, К.Маціеўскай, А.Хадановічу, Э.Дубянецкаму, Г.Каржанеўскай, А.Пашкевічу, В.Зуёнку, В.Былю, М.Шчуру, А.Тарановічу, Л.Галубовічу і Я.Лецу.

▶ ДРУК

СОРАК ВОСЬМЫ «ДЗЕЯСЛОЎ»

У кнігарні і да падпішыкаў прыйшоў чарговы нумар незалежнага літаратурна-мастацкага часопіса «Дзеяслоў». Ён знаёміць з творами пераможцаў літаратурнага конкурсу, прысвечанага памяці Ларысы Геніюш — мініанталогіяй маладой паэзіі і прозы. Са стальных аўтараў у нумары — «Споведзь крывічанкі» Ніла Гілевіча, працяг рамана «Сутарэнні Ромула» Людмілы Рублеўскай, эсэ пра Уладзіміра Караткевіча Сяргея Законнікава і Віктара Яраца, а таксама: паэзія Ігара Сідарука, Вікі Трэнас і Святланы Варонік, проза Аляксандра Лукашука, Андрэя Федарэнкі, Артура Клінава; невядомыя лісты Ларысы Геніюш; «Абрысы няспраўджаных вершаў» Уладзіміра Марука; эсэ Вітала Тараса пра Льва Талстога; невядомыя творы Анатоля Сыса; «згадка» Уладзіміра Сіўчыкава, фельетоны Алеся Няўвеса ды пераклады з замежнай паэзіі і прозы.

Набудзьце ці падпішыцеся — ды чытайце да зімы!

ЛАРЫСА ГЕНІЮШ — НА ПОШЦЕ

РУП «БЕЛПОШТА» накладам у 30 тысячаў выпусціла ў свет нечаканы для большасці прыхільнікаў нацыянальнага слова і нацыянальнай памяці падарунак — капэрту, прысвечаную 100-годдзю з дня нараджэння слаўтай беларускай паэтэсы, сталінскага вязня і мужнай «грамадзянкі Беларускай Народнай Рэспублікі» Ларысы Геніюш.

Малюнак (паводле фотаздымка «пражскага» перыяду) выканаў мастак Я. Сіманенка. Побач з выявай выциснуты — чырвоным па белым, у правапісе Тарашкевіча (!) — радкі-прызнанне паэтэсы:

Беларусь мая ясная, сіняя казка,
Схіліліся дрэвы над хатай ў журбе,
Як жа мне сёння няказана цяжка
І хораша разам жыць для цябе...

▶ «КІНО»

ЛІТНЕФАРМАТ — ЦІ ПРОСТА «БЕЛАРУСЬФІЛЬМ»
НІЧОГА НЕ МОЖА ДАЦЬ ВАРТАГА?

17 лістапада ў прэс-цэнтры Дома Прэсы прайшоў круглы стол «Літаратура ў вірлівых варунках сучаснасці: папулярызацыя твораў беларускіх аўтараў у тэле-, радыёэфіры і кінематографі». Найбольш вострую дыскусію выклікаў менавіта кінематограф. Чаму нацыянальная студыя «Беларусьфільм» не экранізуе творы беларускіх літаратараў?

Абмеркаванне пачалося з жартаў: кінематографісты настойвалі, што насамрэч знакамітая фраза Леніна пра кіно гучала інакш: «У перыяд непісьменнасці для нас важнейшымі з мастацтваў з'яўляюцца кіно і цырк».

Другой жа палове «стала» — пісьменнікам — было зусім не да жартаў. Літаратары, рэдактары часопісаў, літаратуразнаўцы, робячы ґрунтоўныя даклады пра развіццё беларускай літаратуры, настойвалі на тым, што пісьменнікаў у нас шмат, і іх творы вартыя экранізацыі.

«У нас даволі моцная плынь сацыяльна-псіхалагічнай прозы, унутры якой вылучаецца філасофска-псіхалагічная проза. Я не ведаю, ці гатовы наш кінематограф цяпер засвоіць гэта. Але тое, што сярод твораў Віктара Казько, Кармазава, Анатоля Кудраўца ёсць творы, вартыя экранізацыі, я перакананы. Ёсць яшчэ такая плынь лірычнай прозы, якая, на мой погляд, надзвычай кінематографічная: я маю на ўвазе навілы Уладзіміра Сцяпана альбо прозу апошніх гадоў Леаніда Дранько-Майсюка. Я не думаю, што ў нас абсалютная адсутнасць твораў, якія можна было б

пакласці ў аснову кінасцэнару ці тэатральнай пастаноўкі», — запэўніла кандыдат філалагічных навук, пісьменніца Ірына Шаўлякова.

Вядучы рэдактар нацыянальнай кінастудыі «Беларусьфільм» Рыта Шаграй адказала, што ўсе аўтары, якія называліся, былі на кінастудыі ў так званым «сцэнарным партфелі». Але, на яе думку... «многія творы, на жаль, не адаптуюцца ніякім чынам да кінаэкрану, паколькі ў кіно ёсць свае законы. Пакуль што з працай больш за ўсё падыходзяць да экранных пастановак раманы Людмілы Рублеўскай, таму што ў яе ёсць дзеянне, ёсць інтрыга, ёсць героі. Выбачайце, спадады літаратары, але ў нас няма нейкай агульнай ідэі, героя, якія б былі цікавыя не толькі нам, а яшчэ і нашым сябрам, якія купяць карціну. Таму што кіно — мастацтва дарагое. Трэба, каб кіно купілі не толькі шэсць абласцей, а каб Расія зацікавілася нашымі прадуктамі, Украіна. Такіх твораў нашых беларускіх аўтараў, на жаль, няма».

Выступленне Рыты Шаграй выклікала шквал абурэнняў. Чаму не бяруць экранізаваць

творы? Яна адказала такім чынам: «Таму што ў літаратуры толькі адна асаблівасць: месцачовасць. Мы не можам тое, што ў нас выдаецца, паказаць нават у Расіі».

Выснову з дыскусіі, на якой адны пчыравалі, а другія рабілі выснову, нібы глухія, ды паўтаралі сваё, зрабіў вядомы беларускі сцэнарыст Уладзімір Халіп: гэта з беларускім кінематографам сітуацыя крытычная.

«Студыя, якая працуе пад мудрым кіраўніцтвам нашага «Чырвонага дома», — сказаў ён, — нічога не можа даць вартага пэўнага мастацкага ўзроўню. І таму там ідзе такая звычайная, звыклая, шэрая халтура. Экранізуюцца творы пераважна міліцыйскага генерала, які ўзначаліў праўладную літаратуру».

А тое, што яны экранізуюць калі-небудзь Караткевіча — крыў Божа, каб гэта адбылося! Калі нарэшце будзе нармальна ў нас краіна — будзе і нармальны кінематограф, і нармальна літаратура, так што варта крыху пачакаць. А цяпер чаканні гэтыя болей чым наўняныя».

Паводле Радзіё Свабода

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

12 (4)

▶ РОЗДУМ

СПАСЦІГНУЦЬ ГЕНІЯ

СТАГОДДЗЮ АЛЯКСАНДРА ТВАРДОЎСКАГА ПРЫСВЯЧАЕЦЦА

Іван САВЕЛЬЕЎ

У дваццатым стагоддзі было шмат першакласных расійскіх паэтаў. Але каго з іх, не прымяняючы значэння створаных імі паэтычных шэдэўраў, можна назваць народным паэтам у пушкінскім, класічным разуменні гэтага азначэння? Блока? Не. Ясеніна? Не. І ўжо тым больш не Маякоўскага. Ім стаў Аляксандр Трыфанавіч Твардоўскі, які злучыў, сінтазаваў у сваёй паэзіі класічную выразнасць музы Пушкіна з музай гневу і смутку Някрасава, стаўшы ў дваццатым стагоддзі Паэтам новай якасці.

Зманлівая і часам недасупная для праўдзівай адзнакі Муза Твардоўскага; ашуквае яе знешняя прастата, як зманлівая была прастата і музы Пушкіна.

У сапраўднага Майстра не відно майстэрства. Як, скажам, у гэтым вершы Твардоўскага, напісанага ў 1939 годзе:

*Рожь, рожь... Дорога полевая
Ведёт неведомо куда.
Над полем низко провисая,
Лениво стонут провода.
Рожь, рожь — до свода голубого.
Чуть видишь — где-нибудь вдали
Ныряет шапка верхового,
Грузовичок плывёт в пыли.
Рожь уходилась. Близки сроки.
Отяжелела и на край
Всем полем подалась к дороге,
Нависнула — хоть подпирай.
Знать, колос, туго начинённый,
Четырёхгранный, золотой,
Устал держать пуды, вагоны,
Составы хлеба над землёй.*

Мастацкая, вобразная бездакорнасць гэтага верша настолькі пераканаўчая і ўсеахопная сваімі паэтычнымі сцэжкамi, што так і хочацца выпісаць цэлыя радкі, асобныя фразы і змясціць іх як узоры эпітэтаў, разгорнутых метафар... Ужо не кажу аб значэнні ў вершы дзеясловаў: яны так кідка ўплечэння ў вобразнае поле верша, што кожны колас успрымаецца як земляроб, праца якога акупілася. І хоць у вершы нічога не гаворыцца аб тым, на чым — калгасным або хутарскім — полі паспелі «пуды, вагоны, склады хлеба над зямлёй», усе прыметы калектыўнай працы у наяўнасці: і верхавы на вялізным полі (не кліне!) жыта, і «грузавічок», і «вагоны хлеба», якія і не сніліся селяніну ў дасавецкі час...

Калі ж гаварыць пра тры паэмы («Васільі Цёркін», «Цёркін на тым свеце» і «Па праве памяці»), то яны ўяўляюць свеаасаблівую «Боскую камедыю» паэта. Але, у адрозненне ад «Боскай камедыі» Дантэ, у Твардоўскага — усё з жывога жыцця, страшнага, жорсткага жыцця сталінска-

ма, аховы — сыйшла, няма каго ахоўваць».

Там і былі сталінскія «кулакі». Жудасна!
Жахліва!

Раю прачытаць гэтыя радкі тым, хто дагэтуль усхваляе «таварыша Сталіна, вернага спадчынніка Леніна», хоць жаданне маё наўнае, — гэтых ужо ніколі не пераканаеш, бо яны да скону адданыя бацьку народаў.

А ці была альтэрнатыва калектывізацыі? Канешне, была.

Яе прапаноўвалі выдатныя аграрыі Аляксандр Чайнаў і Мікалай Кандрацьёў (яго кніга «Рынак збожжа» мелася ў асабістай бібліятэцы Леніна, ці не з яе пачынаўся ленінскі нэп?). Гэта быў шлях сапраўднай кааперацыі, які базаваўся на галоўным тэзісе Кандрацьёва: «Рост сельскай гаспадаркі вядзе... да магутнага развіцця індустрыі».

Але Сталін ведаў усё лепш, чым усялякі навуковец, і, згарнуўшы ленінскі нэп, паставіў крыж на чайнаўскай і кандрацьёўскай кааперацыі ды індустрыялізацыі, а саміх вялікіх аграрыяў напаткаў трагічны лёс: імя Кандрацьёва знікла на 60 гадоў, а Чайнаў пасля пяцігадовай высылкі ў Казахстан быў асуджаны Надзвычайным саветам пры НКВС СССР да смяротнага пакарання, і вялікі навуковец у той жа дзень, 3 кастрычніка 1937-га года, быў расстраляны.

Ці ведаў аб гэтым Сталін? Вядома ж, ведаў.

Што ж тычыцца «кулацтва» бацькі і зямлі, на якой ён працаваў, то Твардоўскі піша: «Зямля — гэта дзесяць з невялікім дзесяцін, — уся ў дробных балотцах, зарослая лазняком, ельнікам, бярозкамі, — была ва ўсіх сэнсах незайздросная. Але для бацькі, які быў адзіным сынам беззямельнага салдата і шматгадовай цяжкай працай кавалера зарабіў суму, неабходную для першага ўнёска ў банк, зямля гэтая была дарагой да святасці».

І бацькавырашчыў жыць зямлёй і з зямлі; каб неж зводзіць канцы з канцамі; з-за нізкіх ураджаяў ён звяртаўся да малатка — арэндаваў чужы горан і накавалю, працуючы ад світанку да світанку.

Супраць гэтых «суцэльных мазалёў» селяніна-працаўніка, а не нахлебніка-дармоўніка, і была скіраваная бязлітасная рэпрэсіўная машына «бацькі народаў», — і наступіла ў краіне энтрапія Духу і Працы — тое выроўніванне, якое ў выніку прывяло да казарменнага сацыялізму Сталіна і да дэградацыі ўсёй сельскай гаспадаркі...

*Но всё, что стало или станет,
Не сдать, не забыть нам с рук своих,
И Ленин нас судить не станет:
Он не был богом и в живых.
А вы, что ныне норовите
Вернуть былую благодать,
Так вы уж Сталина зовите —
Он богом был —
Он может встать.*

Такою праўду не магла дараваць Твардоўскаму ўсемагутная

брэжнеўска-суслаўская ўлада. Разам з той праўдай, чым дыхала таленавітая «новомирская» проза часоў Твардоўскага; гэтая праўда адкрывала чытачу вочы на «верных ленінцаў», — таму секчы яго трэба пад карань.

І ўлада секла Паэта: ён смяротна злёг; але сваю страшную хваробу (у яго была паралізаваная правая палова цела) пераносіў гэтак жа годна, як годна і мужна трываў невыносны цяжар цэкоўскага цкавання.

З Твардоўскім паўтарылася, як з Пушкіным: калі Аляксандра Сяргеевіча рукой Дантэса забіў цар, то Аляксандра Трыфанавіча марудна зводзіў у магілу брэжнеўска-суслаўскі молах.

Аб прадчуванні блізкага канца Твардоўскі, ужо адхілены ад кіраўніцтва «Новым миром», напісаў у сваім апошнім вершы 4 чэрвеня 1970 года:

*Не впасть бы мне в чрезмерную
гордыню
(Соблазн велик, всем прочим не
ровня)
По поводу забот, с какими ныне
Стремится Власть окоротить
меня.*

На сталі ў Брэжнева ляжала ў той час паэма «Па праве памяці», якую генсак катэгарычна забараніў публікаваць, бачачы ў ёй намёк на свой уласны культ.

Майстэрства сапраўднага Паэта, як вядома, выяўляецца ў мініяцюры, дзе кожнае слова на вагу золата:

*Июль — макушка лет, —
Напомнила газета,
Но прежде всех газет —
Дневного убьль света;
Но прежде малой этой,
Скрытнейшей из примет, —
Ку-ку, ку-ку — макушка —
Отступала кукушка
Прощальный свой привет.
А с липового цвета
Считай, что песня спета,
Считай, пол-лета нет, —
Июль — макушка лета.*

Гэты невялікі верш, раз прачытаны, прыцягвае да сябе, нібы святло, якое літаральна зіхціць з кожнай літары «л». Дзіўная і рыфмоўка мініяцюры: падаецца, рыфма ў ёй звычайная, але ёю Твардоўскі так па-майстэрску карыстаецца, што сама рыфма выяўляе сэнс.

Форма выяўляе сэнс — вось фундаментальны прынцып Твардоўскага, якога Паэт няўхільна прытрымліваецца ў любой сваёй рэчы: ці аб'ёмнай паэме, ці мініяцюры, як гэтыя геніяльныя радкі, што ўвабралі ў сябе ўвесь трагічны досвед-памяць вайны:

*Я знаю, никакой моей вины
В том, что другие не пришли с
войны,
В том, что они — кто старше,
кто моложе —
Остались там, и не о том же речь,
Что я их мог, но не сумел сберечь,
Речь не о том, но всё же,
всё же, всё же...*

Твардоўскі не любіў белыя вершы, бо яны пазбаўлены галоўнага — рыфмы, без якой (за рэдкімі выключэннямі) верш становіцца паўпрозай. Але і ён пакінуў нам узор белага верша, які так плаўна цячэ, што мы не звяртаем увагі на адсутнасць рыфмы:

*Который год мне снится,
повторяясь
Почти без изменений, этот сон.
Как будто я, уже с войны
вернувшись,
Опять учиться должен
в институте
И полон вновь школярского
тревогой,
Как забыть лежальные науки.
И страшно мне и горько
осрамиться
В той юности, моей второй
иль третьей.*

Яго маладосць — другая, трэцяя і апошняя, перадсмяротная — была азмочаная неадступным болем: у першай маладосці ў абкаме кампартыі яго прымуслі адмовіцца ад бацькі, «кулака», як там лічылі, кіруючыся сталінскім азначэннем гэтага паняцця, — інакш шлях у паэзію (а без яе юнак пазбаўляўся сэнсу жыцця) яму будзе перакрыты.

Твардоўскі жыў з гэтым болем да апошніх дзён. І нават калі была напісаная паэма-пакаянне «Па праве памяці», больш гэты не адпусціў яго сэрца, — брэжнеўска-суслаўскі рэжым, прамы спадчыннік сталінскага культу, забараніў публікацыю вялікага твора Твардоўскага, у якім ён так сказаў аб «бацьку народаў», як ні да яго, ні пасля яго не сказаў ніхто.

...Прайшлі гады.
Час усё расставіў на свае месцы. Прыстасаванцы — і ўладныя, і каляўладныя — сыйшлі ў нябыт. І, нібы развітваючыся з імі, ён паставіў ім, за паўтара гады да смерці, палітычны помнік — забойчы верш, які цытую тут цалкам:

*Маркс, Энгельс, Ленин, знать бы вам
В посмертном вашем чине,
Каким учёным головам
Мы вас препоручили.
Вам вкупе слава и почёт,
Да и поодинокке,
А что писали — на учёт
И под контроль до строчки.
Ни шагу нам ступить без вас,
Но ваших целей ради
За вами нужен глаз до глаз,
По обстановке глядя.
И ухо надобно востро
Держать — при вас известно:
Ведь что уместно на бюро,
Зачем же повсеместно.
Ведь вы для красного словца,
В избытке увлеченья
Верны порой не до конца
И своему ученью.
Вас мягко Сталин поправлял,
Того вам было мало.
Учтите, взялся за штурвал
Небесный житель Мао.*

Так, усе яны адышлі ў нябыт, а Твардоўскі на небасхіле нашай Паэзіі — побач з Пушкіным — зіхціць зоркай першай велічыні.

І калі Марына Цвяткаева, гаворачы пра творчасць Маякоўскага як пра «першага паэта мас», напісала, што «азірацца на Маякоўскага нам, а можа быць, і нашым унукам, да вядзенца не назад, а наперад», то — дадам ад сябе — нам трэба азірацца не назад, а наперад на Аляксандра Трыфанавіча Твардоўскага як да першага і апошняга народнага Паэта дваццатага стагоддзя.

▶ ВЕРШЫ

У ЖОРНАХ ВЕЧНАСЦІ

Міхась БАШУРА

Малюнак

Глядзі, малюнак які
я пальцам малюю на шкле.
Колам абазначыў сусвет.
Я — кропка, што з краю,
кропка за колам.
Я адрывуў сусвет,
ці сусвет адрывуў мяне?
Узаемна!
Кропка — таксама сусвет.
Сусвет не церпіць канкурэнцыі.
Але ён не разумее,
што кропкі — гэта кроў у яго жылах.
Без кропак — ён мёртвы.
Кропкі — гэта фарбы.
Сусвет выштурхоўвае кропкі
і губляе колер...
Я вярнуся.
Я абавязкова вярнуся!
І расфарбую сусвет!

21.08.2010
ЖодзінаСнег у сне, ці сонны снег,
сон у снезе, ці снежны сон

Снег, снег, снег,
снег —
Ляжыць навокал брудны
снег.
Снег, снег, снег...
след —
На чорным снезе белы
след.
Снег, снег, снег...
смех —
На вушы цісне злосны
смех.
Снег, снег, снег...
стогн —
Душу шматкуе сіплы
стогн.
Снег, снег, снег...
слон —
На стол падобны руды
слон.
Снег, снег, снег...
сон —
Рыпучы снег засыпаў
сон.

Агонія

Абсыпанае попелам радывацыі,
Усё ў аэрававых дзірках,
Дзіка смяецца неба
Бяззубай усмешкай нябожчыка.
Жалезным поступам крочыць
Жудасная пачвара індустрыялізацыі,
Рагоча, скрыгоча, губляе
Кроплі атрутнай сліны...
У бетонным выскале шчэрыцца
Брудна-шэрая урбанізацыя...
Наступаюць за ёю следам
Ненасытная капіталізацыя,
Дубінагалоная абалванізацыя,
Стоаблічная чалавека-утылізацыя...

***

Дом —
гэта не
дом —
гэта яблык.
Яблык —
гэта дом
чарвякоў.

Цікава,
што адчуваюць
яны,
калі нехта
з'ядае іх дом?
Яблык — гэта не яблык...

Лагізмы

***

Акварыум —
аква —
вада —
ква-ква —
зялёная жабка —
шкляная турма.

***

Бурбалка —
булбатка —
буркатня —
бурчаць —
бурліць —
бухторыць —
бухаць —
бухаць —
бутэлька.

***

Голас —
голосна —
галасіць —
галасавы —
галасавец —
галаснуць —
скалыхнуць
паветра.

Curriculum vitae,
альбо Гульня ў жыццё

Старажытны грэк —
Адыёзная асоба,
Лічыў, што чалавек —
Абгрызены аловак,
У жорнах Вечнасці
Не варты ні на што.

Лічыў: жыццё —
Азартная гульня,
З якой патрэбна
Змыцца ў час.
Цыянід трымаў
На ўсялякі выпадак —
Рыхтаваў свой Exit...

Давесці думку да канца
Ён ледзь паспеў —
Бястварны кат
Сякеру доўга
Трымаць не змог.

Ён быў вандрунікамі —
Лічыўся валацугам.
Патрапіў на паліцы
Прыватных бібліятэк.

Рацыяналізатар

Ён мае рацыю,
Казалі ўсе.
Рацыяналізатар,
Рамантык,
На крумкача падобны,
Збіраўся
Замест цырка
Лазню збудаваць.

Авантурыст,
Бухгалтар па натуре,
Прыход не разлічыў,
Патрапіў пад расход.

Стойкі алавяны ваяка

Цынік,
Батанік,
Улюбёнец жанчын,
Падковы сківіцай ламаў,
Нічога не саромаўся,
Ніколі не здаваўся,
Як шпала, прамы,
Ішоў напралом
Пад кулі, электрычкі, абцасы.

Згарэў,
Знякавеў,
Сумеўся
І зламаўся
У барацьбе з адной.

Гусар,
Ваяка,
Самурай...
Кішэнным стаў,
Марыянеткай,
Маленькай кропляй волава.

***

Шумяць намокляы лісты
На дрэвах сонных,
Прытаў вясенні дождж густы
Да шыб ваконных.

Ад сонца дзённага астыў
Асфальт гарачы.
Я за сабой спаліў масты
Ўсе без астачы.

Гараць няшчырасці лісты
Ў агні пякучым,
Ды застанешся ў сэрцы ты
Тугой балючай.

***

Вецер...
Вечар...
Сонны млын
разганяе чары ночы.
А яна па небе крочыць
ціхім поступам дзівочым.
Дочку-Сонца спаць паклала,
сына-Месяца пазвала
замяніць сястру на варце.

Вецер...
Вечар...
Сонны млын
вечарніц на балі склікае —
іх навокал шмат блукае,
маячком святляк бліскае.
У густой начной сінечы
гойдаецца голас нечы:
«Будзе сёння тут вяселле!»

Вецер...
Вечар...
Сонны млын...

Імёны

За вакном рэстарана-вагона
Кіламетры драгоў тэлеграфных
Наматала жыццёвае кола.

Колькі лёсам мяне пакідала,
Колькі станцый мінуў?
Незлічона!
За плячыма — ад'езды, прыпынкі...
У вачах — развітанні, сустрэчы...
Помню боль і чыесці абдымкі.
Помню слёзы і погляд нечы...
Твары,
Рукі,
Усмешкі,
Выскалы...
І імёны, імёны, імёны...
Сотні тысячаў імёнаў
Прамільгнулі і згаслі.
У свядомасці след іх застаўся,
Як сон, неістотны.
Помню дзесяць імёнаў —
Тваё сярое іх.
І ўсяго толькі?
Мне болей не трэба.
Дзеля іх я жыў.
Дзеля іх я...
Помню...
Званок.
Ужо трэці.
Адалаецца ціхі прыстанак.
За плячыма — сонца садзіцца,
У вачах — нараджаецца месяц.
На душы — неспакой і чаканне,
А ў сэрцы — надзея і вера.
Я спынюся нарэшце
Сярод неба шырокага.
Я ўспомню
Адзінокае нешта і важнае.
Я вярнуся
Травенскім вечарам
Да знічкі тваёй.

Котка

Ты ўмееш чакаць.
Я ўбачыў, як ты чакаеш,
і зразумеў, што загінуў.
Мы сустрэліся нарэшце,
але ты вострыш кіпцюры
і казычаш мне спіну.
Ты пачала гульнію.
Я нават не супраціўляюся —
у мяне няма ніводнага шанца.
Я бачыў сябе паляўнічым,
але табе ўсё роўна,
кім уяўляе сябе
твая ахвяра.

***

Па халодным асфальце ганяе
Адзіночны самотнік апалае лісце,
Падымае, віхурыць, кідае ў твар
Дзяўчыне ў жоўтым плашчы.

Схамянецца, ўсміхнецца і зноў засумуе
Дзяўчына ў жоўтым плашчы.
Восень...

Снег

Павязкай марлевай на дол,
скалечаны людзьмі,
кладзецца першы снег.
Ды раны рванья Зямлі
эпохі НТР
схаваць не здолеў ён:
крывава-хлюпкія дарогі,
як шрамы бізуюа жалезных,
а на іскрыстай прасціне —
сляды дыванна-пыльных бітваў.
Да неба цягнуцца з мальбою
іржавых труб
пакручаных рукі,
на белым снезе
мерзнуць галубы,
як слёзы...

***

Каханне —
гэта рванья
шрамы
чырвоным
алоўкам
на шматку
паперы
за хвіліну
да электрычнага
крэсла.

▶ БЫЛІЦА

ГІСТАРЫЧНАЕ ПЫТАННЕ

Мікола Ільчук

Мікола Ільчук нарадзіўся ў 1966 годзе ў вёсцы Багданаўка Лунінецкага раёна. Скончыў Беларускаю сельскагаспадарчую акадэмію. Аўтар зборнікаў вершаў «Дзе жыве душа», «Шматкроп'е кропель», зборніка прозы «Роспач і надзея».

У 2008 годзе быў прыняты ў Саюз беларускіх пісьменнікаў.

Ля вясковай крамы заўсёды людна. Пакупнікі — гэта кантынгент пераменны. Але ёсць і такія, для каго знаходзіцца каля гандлёвай кропкі стала амаль абавязковым. Сярод заўсёднякаў і тыя, хто збірае дробныя грошы, не саромеючыся прасіць кожнага стрэчнага: «Дай сто рублёў, крыху не хапае». Прычым, гэтыя словы вымаўляюцца нават тады, калі ў кішэні зусім нічога яшчэ няма. Пара гадзін стаяння — і на бутэльку «бырла» набіраецца. Калі пашчасціць, то не толькі на «дзіцячую» 0,5, але і на «дарослую» 0,7.

На вясковай «тусоўцы» абавязковая прысутнасць «арыстакратаў». Яны купляюць пляшчу віна і мінімум аднаго. Абавязкова — пластыкавы аднаразовы кілішак. Нетаропка, смакуючы, пацягваюць «віно» і разважаюць пра палітыку альбо аб чым-небудзь узвільным. Гэтыя прызвычаліся не падймаць нічога цяжэйшага за шклянку і да любой працы ставяцца з непрыхаванай пагардаю.

Апошнім часам там можна заўважыць і маладых хлопцаў, амаль падлеткаў. Ім вельмі хочацца хутчэй далучыцца да «сапраўднага дарослага жыцця». Гэтым больш даспадобы прадукцыя айчынных бровараў. Смочуць піва з пластыкавых бутэлек і глядзяць на белы свет закаламучаным абьякавым позіркам.

Важныя жыццёвыя пытанні маглі вырашацца ля самой крамы ці ў старым садку побач, на пакінутай сядзібе...

Сярод сталых наведвальнікаў крамы ўсё часцей стаў з'яўляцца Кастусёк. Яму б унікаў ці нават праўнукаў люліца. Дык не. Цягнула да людзей, да грамады. Старога чалавека ў вёсцы звалі па-дзіцячы, ці то ласкава, ці то зневажальна — Кастусёк. Хоць даўно пара яму было звачца Канстанцінам Іванавічам.

Невялічкага росту. Шапка кліночкі яшчэ ніжэй прыгнала яго

да зямлі. У руцэ абавязкова кічка. Адпаведна абставінам, Кастусёк мог на яго абавірацца пры хадзе, а мог проста несці ў руцэ ці пад рукой. Мог кульгаць, а мог ісці і не кульгаючы. Накульгваць мог як на левую, так і на правую нагу. Тут ужо ніякай заканамернасці ніхто не заўважаў. Як кажуць, магчымыя варыянты... Абавязковым аксэсуарам у Кастуськовым гардэробе былі медалі на зялёным пінжаку, а з пінжаком Кастусёк не расставіўся ніколі. Сапраўднае «асарці» бразгацела на грудзях: юбілейныя медалі да розных угодкаў Перамогі, некалькі працоўных узнагародаў, сярод якіх «Ударнік пяцігодкі», і нават розныя значкі на ваенную тэматыку.

Кастусёк — ветэран. Хоць усе ведалі: на фронце ніколі не быў. Казалі, што падлеткам пасвіў скаціну, што трымалі партызаны ў далёкіх урочышчах. На парослых лесам ды хмызам выспах сярод непразных балотаў невялічкага расточку хлапчук, што меў ці то імя, ці то мянушку Кастусёк, бавіў час сярод чарады каровак ды некалькіх коней.

Канешне ж, партызанскі атрад — не курорт, і, напэўна, Кастусёк заслужыў некаторыя свае медалі. Хоць было заўважна: на мітынгах, якія ладзіліся з нагоды чарговага Дня Перамогі, ветэраны-франтавікі глядзелі на Кастуська са знявагай і грэбавалі ім. А пасля таго, як у ветэранскай кампаніі паблізу слаўтай вясковай крамы распісаліся «франтавыя стограм», Кастуська нават мог агрэць кіем аднавокі і аднаногі ветэран, што прайшоў амаль усю вайну, па мянушцы Артылерыст.

Чарговы выхад Кастуська «на шопінг», як жартаўліва казала яго ўнучка, выдаўся ўдалым. Выходзячы з крамы, Кастусёк сустрэўся з даўнім сваім прыяцелем Хведарам. Яны амаль што аднагодкі. Жылі да вайны на адной вуліцы. Заможная і працавітая сям'я Хведара падтрымлівала абарванца Кастуська то хлеба, то нечым з вопраткі. Прыязнасць і сяброўскія пачуцці захаваліся праз гады, і Кастусёк радасна замахаў кіем:

— Хведзька! Ну, як ты? Даўно не бачыліся!

— О, Кастусёк! Ты ўсё такі ж балбатун! — не хаваючы радасці ад сустрэчы, гучна прамовіў Хведар.

— Слухай, во пляшка ў мяне ёсць. Хадзем у садок, пасядзім, пагамонім...

— Хоць і працы зашмат, але ж хадзем, — адразу пагадзіўся з Кастуськом сябар.

Паселі на мураву ў садзе пад старой яблыняй. Кастусёк дастаў сцізорык. Адрэзаў хлеба, кавалак кілбасы. Харчы леглі на свежы нумар «СБ». Запаслівы гэты Кастусёк! Усё ў яго з сабой: і сцізорык, і выпіўка з закускай, і нават сурвэтка, няхай сабе і з газеты, і шкляначка — сапраўднае «стограмоўка»...

З лёгкім грэскам павярнуўся вінтавы корак «Беларусі сінявокай», і беленькая забулькала ў шклянку. Выпілі па адной, злёгка прыкусілі. Неўзабаве прапусцілі па наступнай. Кастусёк, надта ж энергічны і без гарэлкі, загаманіў ва ўсю моцу, дапамагаючы сабе жэстыкуляцыяй. Ад нечаканай

гаманы ачомаўся хлапец, які адпачываў пад кустом непадалёку. Пераканаўшыся, што гэта ўсяго толькі два дзядзькі прыселі выпіць і ніякай пагрозы для яго няма, ка, зноўку распластаўся на зямлі. Пры гэтым адзначыўшы для сябе, што калі старыя сядуць, трэба забраць бутэльку. Вінтавая...

Раптам Кастусёк, перайшоўшы на шэпт, прапанаваў:

— Хведзька, давай я табе па дружбе дапамагу...

— А што мне дапамагаць? Я і сам яшчэ не знягомы. Гаспадарка невялікая, нам з Параскай хапае. Калі што, сыны прыедуць, дапамогуць...

— Не, я не аб гэтым. Давай вырашым з табой адно гістарычнае, так бы мовіць, пытанне, давай цябе ветэранам зробім, — яшчэ больш сцішыў голас Кастусёк.

— Якім яшчэ ветэранам? — нічога не ўцяміўшы, перапытаў Хведар.

— Ветэранам вайны. Такім, як я. Гонар, ды і пенсія будзе большая, — аргументаваў сваю прапанову Кастусёк.

— Смянешся? Хопіць кпіць з мяне! Які я ветэран, я ж нарадзіўся ў 37-м, — пакрыўджана запярэчыў Хведар.

— Няважна. Я не нашмат старэйшы за цябе. Але ж партызанам дапамагаў, і даведку мне выдалі аб тым, што быў сувязным партызанскага атрада, — не супакойваўся Кастусёк.

— Сорам перад людзьмі які! На што ты мяне падбіваеш? Хто дасць мне такую даведку? — забуніў пад нос Хведар.

— А зараз і даведка не патрэбная.

— Як гэта?

— Напішам пару паперак: паказанні сведкаў, што ты насамрэч быў у атрадзе. Адно напішу я, другую — Максім Цыбулька з Глінішчаў. Я яму зрабіў пасведчанне ветэрана, дагэтуль не праставіўся, гад... А ты, Хведзька, толькі заяву напішаш. У раён сам усё адвядзю.

— Дык што, і Цыбулька ветэран? — здзіўлена спытаў Хведар.

— Так. Напісалі, што быў сувязным у атрадзе, што прыйшоў з Глінішчаў да нас у Паплавы выведаць звесткі аб немцах, што тут атабарыліся. Нават даведку

медычную зрабілі, што нямецкая аўчарка яго пакусала тады. Ніжэй спіны шнары засталіся... — скарагаворкаю адказаў Кастусёк.

— Ведаю, што сабака пакусаў яго, толькі не нямецкая і не аўчарка. То быў дварняк дзядзькі Яўхіма з хутара. Кажуць, ледзьве аднялі. Менш трэба па чужых агародах лазіць... На ўвесь аздак адмеціна, на ўсё жыццё, — незадаволена забуркацеў Хведар.

— Ой, хто там разбярэ ўжо: чый сабака, як пакусаў, дзе і за што... Ну, дык што, згодзен? — перапытаў Кастусёк.

— А што скажуць франтавікі? Засмяюць!

— Колькі іх засталася на вёсцы? Алесь Галавач ды Антось Малейчык... Ім ужо не да цябе, ледзьве кльваюць.

— Кастусёк, адчапіся, не спакушай, лепей налі яшчэ па адной ды разыдземся па добраму.

— Ну ты і дурань, Хведар. Ты ж вайну памятаеш?

— Памятаю, хоць і малы быў. А немцы дык нават на пастоі ў нас былі.

Ветрык закалыхаў голле яблынькі. Лісце зашапацела, быццам таксама хацела падтрымаць размову.

— Ну вось, напішам, што ты нават шкоду ім якую зрабіў ці выведаў для партызанаў нейкія каштоўныя звесткі. Узнагародзяць! Хто цяпер разбярэ? А ветэраны патрэбныя... Хто будзе моладзі пра вайну распавядаць? Вунь у школу мяне запрашалі. Бухцеў дзеткам пра вайну, пра партызанку...

— А што ты бачыў, сядзячы ў лесе ля статку? Аб чым дзецям гаварыў?

— Ці мала па тэлевізары ды ў кінафільмах паказваюць?! Ды і газеты толькі пра гэта і пішуць напярэдадні Дня Перамогі... Тое і гаварыў. Кветкі падарылі, дырэктар потым у кабінцеце шклянку паднёс.

— Як быў ты прайдзісветам, Кастусёк, дык і застаўся ім! — Хведар даў зразумець суразмоўцу, што трэба ўжо спыняць гэтую бяседу.

— Няхай сабе і так. Але ж да свята мне, а не табе, новы плот паставілі, сёе-тое ў хаце падправілі. Доктарка дадому прыяз-

джала... Адным словам — клопат аб ветэранах.

— Не, я неяк сам абыдуся... — Хведару захацелася хутчэй скончыць размову і сысці.

— Ты ж сам кажац, Хведзька, што немцы жылі ў вашай хаце. Значыцца, і вашая сям'я пацярпела ад іх. А няўжо ты ім і сапраўды ніякай шкоды не зрабіў?

— Не, — спішана адказаў Хведар.

— А чаму?

— Гуляліся са мной яны. Цешыліся з мяне. Нават форму салдацкую пашылі і боцікі. Мабыць, сваіх дзетак узгадвалі, вось і забаўляліся са мною. А цукерак і шакаладу колькі перакаштаваў тады. Потым за ўсё жыццё, мабыць, столькі не давалася з'есці. Не да цукерак было... А ад тых часоў толькі добрыя ўспаміны.

— Хопіць мне ўжо тваіх успамінаў, — запярэчыў Кастусёк, — апошні раз пытаюся: будзеш ветэранам?

— Не! Адчапіся, назола! — цвёрда вымавіў Хведар.

Разам яны падняліся з долу. Кастусёк склаў у торбу свой паходны камплект: шклянку і сцізорык.

— Ну бывай, Хведзька, сустраемся!

— Бывай, сустраемся, магчыма...

Старыя пакльпалі ў розныя бакі: Хведар да хаты, а ў Кастуська быццам бы засталіся нявырашаныя справы ля крамы...

На недапітую пляшчу гарэлкі з-за куста пазіраў змучаны алкаголем маладзён па мянушцы Тхорык. Тхорык і жыў з таго, што збіраў бутэлькі. А тут такое шчасце. Гэтыя старыя недабіткі, мабыць, пасварыліся між сабою і пакінулі не толькі пляшчу, а нешта і для яго. Хлапец, хоць у галаве муціла, падняўся, зірнуў у адзін бок, потым у другі... «Ужо не вернуцца, — падумаў пра сябе, — можна ісці да нечаканай здабычы, добра, што пасварыліся старыя. Шанце мне сёння»...

Звон медалёў усё больш аддаляўся, і праз нейкае імгненне нічога не было чуваць.

А ля крамы віравала сваё жыццё і вырашаліся нейкія новыя і надта важныя пытанні...

▶ ВЕРШЫ

ЗНАКІ ВОЛІ

Алесь МАСАРЭНКА

Стольны горад

Надзённае ў акно сініцай б'ецца
і ў мітусні звычайнай прападае.
Адвеку Менскам горад мой завецца
і новага назову не жадае.

Ёсць у паданнях і пра тое звесткі,
як ворагаў Няміга патапляла,
і як бяслаўна ірадаў парэшткі
славянаў сіла ў пазамежжа знала.

Мой горад разбуралі недаваркі,
раскрадвалі святыя рарытэты.
У файным харакце фасадаў яркіх
прачываюцца продкаў запаветы.

Гісторыя паўторама багата —
зайздроснікаў амбіцыі не зніклі.
Казыча сэрцы й сёння тарбахватам
архіўны пыл ад скрадзеных рэліквій.

Смог вынішчае паркавыя дрэвы,
спякоту правакуе, бураломы.
Экалагічных выбухаў залевы —
тэхнічнай рэвалюцыі сімптомы.

Шукае горад выйсце, не блазнуе —
напята яго нервы аж да звону.
Ён дабрабыт і годнасць гарантуе,
ратуе ад духоўнага палону.

Абраны горад нездарма сталіцай —
тут продкаў дух крынічыць дабрынёю.
Мне даўняе і сённяшняе сніцца,
з'яднанае барацьбітоў крывёю.

10. 8. 2010

Пра мову

Бы аладку пры голадзе,
я ацньваю слова...
Не чуваць, каб дзе ў горадзе
была правільнай мова.

Нехта плешча трасянкай,
як касу адбівае.
А ў кагосьці балванкай
з рота слэнг вылятае.

Ах, народзе-народзе,
мовы роднае збыўся.
У сваім агародзе
ў крапіве заблудзіўся.

Б'е сінечаю ў вочы
слова роднае мовы,
але страўнік сірочы
на ўсе здрады гатовы.

Скажаш пану па-свойску —
атрымаеш хвіндоса.
Па-расейску, па-польску —
кіне костку з падноса.

Круць туды, верць сюды —
галава ідзе кругам.
Ад пустой лебяды —
ні з касой, ні за плугам.

І прывык беларус
ублагаць сваіх катаў:
чымся голад — прымус
хай, дарма што і клятвы.

Не да мовы было,
не да кніг і выгодаў.
Мізарнела сяло,
памірала свабода.

Ды адвечнае штось
старана наша мае,
і надзея ўсё ж ёсць:
беларус акрыяе!

Не маўчы — карыстай
сваё слова, шаноўны:
яно — звонкая сталь,
загартоўкі духоўнай.

30.08.2010

Крамлёўцам

Беларусь не памрэ
ад саўковай хваробы,
хоць вятры, што з усходу
і захаду дзьмуць,
намятаюць на шлях
беларускі сугробы,
беспрасветную чыняць
наўкол каламуць.

Лёс краіны здаўна
падаецца трагічным —
студзень мары яе
душы прагных звырод.
Што было тут і ёсць,
ужо стала прывычным.
А як будзе далей —
тое скажа народ.

Неадступна, нахабна
лезуць слепнямі ў вочы
«пабрацімы» сумніву
і зла груганы.
Кодла мафіі чорнай
зубамі скрыгоча —
услаўляе фуфлю
кывадушнай маны.

Кажуць: мы не жылі
самастойна ніколі,
і замозжнага быту
нам ужо не дастаць.
І не трэба шукаць
беларускае долі —
лепей раз і на век
расіянамі стаць.

Светлафор праваслаўю
зьялены ўключылі:
бог адзіны, то — бачце!
мы — дзеці яго...

Клікунам у ярмолках
працэс даручылі —
нас ратуюць панове,
але ад каго!?

Перамены наўкол —
паварот да прымусу.
Двухгаловы арол —
кывадзюбы манарх —
замануўся ўчарніць
светлы лёс беларусу,
які выбіўся ў людзі
і сам сабе гаспадар!

Алігархаў крамлёўскіх
пошасць дзікая точыць —
атрымалі нарэшце
ад варот паварот...
Ім уголас казалі —
адкрыта, у вочы,
што з каленяў устаў
беларускі народ!

Ёсць дзяржаўнасць у нас
і палосаў памежжа.
Ёсць законы свае,
як і мова свая.
Нам гадзіннік крамля
боем сэрцы не рэжа,
не замуціць і зрок
злыдняў хіжых гайня.

Настраёвае

Барва восені яркай
чэзне ў беліве студы.
Выпадае ў асадак
вясёлы настрой.

30.08.2010

Голас ветру падобны
на голас іуды,
а сняжынак палёт —
на ўспалошаны рой.

Лістапад прадвясчае
завірухі, бураны.
Снежань, студзень і люты —
тройка славікоў —
сыпле холада соль
на душэўныя раны,
боль якіх не сціхае
ад веку вякоў.

Люты — цар завірух
і пякельных марозаў —
захапіў трон уладны
дый прысвоіў няўзнак.
Чыніць свой супраціў,
вые воўкам пагрозна:
у адстаўку сыходзіць
не хоча ніяк.

12.09.2010

Знакі

Гэтай зімняй парой
намяло белых гурбаў.
Ні прайсці, ні праехаць —
затары паўсюль...
У падвалах бамжы
грэюць спіны ля трубаў,
на сябе нацягнуўшы
з паўдзясятка кашуль.

Недзе побач каты
з пацукамі ваююць,
да бамжкоў не хінуцца,
бо засмажаць, з'ядуць.
Горад чынна жыве,
людзі рупна працуюць.
На ханыг-апушчэнцаў
з верхатуры плююць.

Знак вясны — капяжамі
трызвоніць адліга.
Знак цяпла — вылязаюць
на сонца бамжы.
Сэксу знак — у паўзмроку
на лаўцы чувіха
распластанай пад хахалем
мройна дрыжыць.

Прыглядзецца — і знакаў,
бы зорак на небе.
Яны ўсе — як прыкметы,
як лёсу віток...

Хто жыруе ў раскошы,
хто чэзне ў ганебе —
раўнапраўе гвалтуе
зашораны цмок.

Лета знак — калі ў рэчыцы
зацвітае гарлачык.
І балотных вужоў

ловяць спрытна буслы.
Калі скрушна на ўзлеску
івалга плача,
закаханым вяшчуе
завабныя сны.

Ну а з восені знакаў —
людзі дзіву даюцца:
жсоўты колер — дабро,
шэры — слота, дажджы.
Знак бяды — калі пройды
з пэстаў смяюцца
і ў Ізраіль з'язджаюць
паўкроўкі жуды.

Шчасця знакаў нідзе
я пакуль што не бачуў.
Пэўна, вынес іх бог
за жыццё рубікон.
Знакам волі й няволі
праўду д'ябал пазначуў.

...Шлю дурынду за гэта
чалавечы праклён.

13.09.2010

***

Пачынаюць смачнець
на выжарах суніцы.
Грому летняга медзь
па-над лесам звініць.
Высякаюць азон
з туманоў бліскавіцы,
пахкім водарам ён
на расе зіхаціць.

З яснай явы сыйшло
хат вясковых сутонне.
Хараства адышло
ў фазу ініую — скон.
Горад памяць набывуў —
у гаршках на балконе
геаргіня расцвіў
зніклых вёсак бутон.

23.09.2010

Бабіна лета

Шэрых воблакаў сум,
сонца выбліск рахманы...
Я не збыўся ад дум —
у палон іх забраны.

Сівізной павуцін
млее бабіна лета —
стрэмка ў сэрцах мужчын,
песня, што недапета.

Лепш не бачыць палёт
серпанціна істужак —
карацее на год
шчасце дзеў-папялушак.

29.09.2010

▶ УСПАМІНЫ

СТАРОНКІ ПАМ'ЯЦІ

Анатоль КУДРАВЕЦ

...Месца для сяла было выбрана, можа, і не надта прыдатнае, балоцістае, з невялікімі выспамі вышэйшай і сушэйшай зямлі, на якой людзі будаваліся і сеяліся, усё болей пашыраючы прастору свайго ўладарання.

Чаму назвалі вёску Аколіца? Відаць, таму што шукаць назву далёка не трэба было. Ледзь не ў кожным раёне Беларусі ёсць вёскі з такой назвай. Праўда, у дадзеным выпадку мелася і свая логіка: вёска была ўбаку ад важных жыццёвых магістралюў, хаця і каля іх, недзе пасярод трохкутніка, створанага гарадамі Мінск-Магілёў-Бабруйск.

Яшчэ на памяці сённяшніх старэйшых людзей раскарчоўвалі дзялянкі ў лесе на вышэйшых мясцінах, каб сеяць проса і каноплі, а каля самых хатаў і па вуліцах узвышаліся шырокія, як сталы, пні некалькі магутных дубоў і ялін...

Аселі паны ў гэтых мясцінах з часоў Вялікага Княства Літоўскага.

Кудраўцы з'явіліся тут пазней. Адно вядома дакладна, што яшчэ за прыгонным часам (1861 год) нехта з Карбановічаў выкупіў у падмаскоўнага памешчыка двух братоў Кудрявцевых, прывёз, выдзеліў па некалькі дзесяцінаў прыбалотнай зямлі. Пасяліліся яны недалёка ад пана, паабпалі дарогі, што вяла ў Коўбчу, насупраць, можна сказаць, вокны ў вокны.

Як звалі братоў, засталася невядома. З часам Кудрявцевы сталі Кудраўцамі. Відаць, цяжка было мясцовым людзям прамаўляць мудронае нетутэйшае прозвішча. Адзін з братоў быў рослы, другі драбнейшы, меншы, і людзі, каб не блытаць, назвалі аднаго Кудраўцом, другога Кудраўчыкам. Так і пайшлі па ўсёй далейшай лініі паралельна Кудраўцы і Кудраўчыкі, хаця ў дакументах прозвішча заставалася адно — і тыя Кудраўцы, і тыя Кудраўчыкі.

На аколіцкіх праваслаўна-каталіцкіх могілках у кутку, дзе хавалі Кудраўцоў (Кудраўчыкі займалі свой куток) захаваўся невысокі, пахілены, урослы ў зямлю востразакруглены шэры камень, на якім выбітыя два словы: Кудравец Анастасія. Дзядзька Мікола казаў, што гэта камень на магіле ягонай бабкі, а нашай прабабкі. Побач з гэтым каменем яшчэ некалькі гадоў таму стаяў высокі, метры ў тры, абшлішчы дубовы крыж. Зноў жа, дзядзька казаў, што стаяў ён на магіле мужа Анастасіі, нашага прадзеда.

Кудраўцы старэйшага пакалення ўсе сыйшлі ў магілу, і сёння даведацца што-небудзь новае ці пацвердзіць усё гэта няма каму. Як помню (а гэта, лічы, семдзясят гадоў), крыж заўсёды быў такі шэры, высахлы, абшлішчы, нібыта час не меў улады над ім. Усё-такі знайшоў уладу — нядаўна зваліў.

Па ўсім, апошні пан Карбановіч быў не з ганарыстых, часам запрашаў беднага суседа Хведара на паляванне і нават да сябе ў дом. Здавалася, так будзе заўсёды. Але нечакана здарылася бяда: ці пастухі праспалі, ці так захацелі, але ў згаданы час панкія коні да чарнаты здратавалі дзедаў азімы клін. Дзед пайшоў да пана з прэтэнзіяй, каб той ці сплаціў, ці адмяніў здратаванае поле на сваё засеянае. Відаць, гаворка праходзіла бурна, бо дбайныя служкі вынеслі дзеда з панскіх пакояў на кулаках. Пакачалі так, што той ледзь дабрывіў да сваёй хаты. Паляжаў некалькі дзён, пахаркаў кроўю і памёр. Пан Карбановіч прышоў развітацца з суседам, пастаў у галовах ля дамавіны, выдзеліў на жалобны стол бычка са свайго статку. Дзеду Хведару было сорак гадоў. На руках у ягонай удавы Параскі засталася шасцёра: Аўгіння (1901 год нараджэння), Яўмен (1903), Пятрок (1905), Павел (1907), Паўліна (1909), Мікола (1911). Быў то 1914 год.

Баба Параска была быстрая, рухавая, росту невялічкага, трошкі больш за метр пяцьдзясят, але характар мела дзелавы, актыўны.

Некалькі гадоў малы Павел — мой будучы бацька — летам дапамагаў пастухам пана Карбановіча пасвіць свіней, а зімой вучыўся ў школе. Пасля пачатковай школы, прадаўшы бычка, Параска аддала Паўла вучыцца на шаўца ботаў. У шаўца Павел быў на падхваце: тое падай, тое падрыхтуй — дратву, воск, бярозавае зуб'е... Хаця майстар і не надта кіраваў навукай, маладзья вочы і рукі вучня запаміналі тое, што трэба было ўмець рабіць. Калі праз паўгода майстар ад'ехаў на тыдзень у госці да радні ў Бабруйск, то, вярнуўшыся, убачыў свайго вучня ў новых, самім пашытых ботах. Майстар сказаў здзець боты, пакруціў іх у руках, павярцеў, паглядзеў на маладога майстра. «Ну што ж, даражэнькі, бачу: табе няма чаго рабіць у мяне. Што трэба, ты ўмееш. А астатняе — у Божых і тваіх руках».

Малады майстар вярнуўся дамоў. Яму было трошкі болей за трынаццаць. Пятрок працаваў у Бабруйску, неспакойны Яўмен ваяваў у Чырвонай арміі. Уся гаспадарка была на руках жанчын: мамы Параскі, дзядзят Аўгінні і Паўліны. Ды яшчэ малы Міколка...

Як птушку да гнязда, як жабу да карча, цягне чалавека ўспомніць сябе малым, і перш за ўсё — з чаго ж усё пачыналася, як табе адкрываўся гэты свет.

Самае першае, што засталася ў маёй памяці: лета, акно ад вуліцы

вынята, а на падаконніку, на ўсю яго шырыню, ляжыць маснічына — вузейшы канец ля парога, шырэйшы — на падаконніку. Насцілаюць падлогу, дошкі на ўсю даўжыню хаты, і занесці іх усярэдзіну можна толькі праз акно. Сонца збіраецца заходзіць, і чыста адгабляваная залацістая маснічына з магутнай яліны аж іскрыцца пад яго касымі праменямі. Яліна сапраўды была магутная, на чатыры ці пяць таўстых дошак, якіх, калі паклалі адну ля адной, хапіла на добрую трэць падлогі. Пазней, ужо дарослы, я спрабаваў даведацца ў мамы, у якіх гадах, калі гэта было. Яна сказала, што я не магу гэтага помніць: калі слалі падлогу, мне было паўтары гады. «Не магу», але ж я помню: лета, сонца збіраецца заходзіць, вынятае акно, а на падаконніку шырачэзная залацістая маснічына...

Помніцца яшчэ такое: вясна, я на падаконніку таго ж акна, уторкнуўшыся носам у шыбін. Па вуліцы, па яе сярэдзіне, ідзе трактар на жалезным колавым хадзе, арэ вуліцу пад дарогу. За ім, як варанне, бягуць дзеці. Мне таксама хочацца туды да ўсіх, але я не магу: я малы, на дзве трэці акна, у мяне нават штонікаў няма, адно доўгая, ніжэй каленяў, кашуля. Колькі мне — два, тры гады, — не ведаю...

І зноў вясна. Пасля менінгіту я пайшоў на папраўку, і мяне, захутанага ў поспілку, мама вынесла на ганак, пасадзіла ля сцяны. Добра грэе сонца, у небе заліваюцца жаўранкі, ля хлява на дрывоўні грабуцца ў трэсках куры з пеўнем. Мне хочацца расхінуць гэтую поспілку і пагнацца за імі, але я вельмі слабы, ногі калоцяцца, і двор мокры. Але жыццё кліча і радуе...

Восень, дзеці пасвяць коней. У нас кабыла — армія забрала нармальнага каня, а пакінула дурную кабылу з перарэзанымі на нагах жыллямі. Паціху з кустоў яна забрыла ў жыта. Разумны

чалавек адварнуў бы... голасам, крыкам. А я — дубцом па нагах, раз, другі. Яна падкінула задам і капхотом мне ў лоб... Я і зваліўся. Трохі паляжаў, ачнуўся, убачыў, што на ілбе кроў і на руцэ кроў, і з голасам пайшоў дамоў...

Пачатак вайны ўспамінаецца нечаканасцю, няпэўнасцю. Мужыкі ходзяць па сяле і месца сабе не знаходзяць. То там збяруцца, то там. Шу-шу, шу-шу... Малых хлапцоў не падпускаюць... А тым хочацца ўсё ведаць, усё чуць.

Пасля мужыкі раптам папрадалі. Тут былі, а тут іх не стала. І Санькоў, і Цэдрыкаў, і Ізмераў, і Кудраўцоў. Каго прызваў ваенкамат, хто сам прыхаваўся. Дайшлі чуткі, што многіх з прызваных ваенкаматам немцы загрэблі ў лагер пад Магілёвам. Бабы пацягнуліся туды. З торбамі, з яйкамі, з салам... Жах што тварылася там. Мужыкі гінулі з голаду, з холаду, ад паносаў пасля вараных буракоў. Трапілі туды і мае дзядзькі Пятрок і Мікола. Цётка Поля, Міколава жонка, ездзіла туды. Вярнуўшыся, яна расказвала пра дрыжачыя рукі, якія цягнуліся праз сетку да кожнага кавалачка хлеба...

Чаму я пачаў пісаць? Відаць, таму, што не пісаць не мог. Калі б сур'ёзна перабіла нешта іншае — праца з тапаром у руках, ці матэматычныя практыкаванні, ці яшчэ што, — калі б усё гэта было мацнейшае і захапіла ўсяго, можа б, і не пісаў. Хаця не, усё роўна пісаў бы.

Калі чалавека недасведчанага, далёкага ад тэхнікі, прывесці да кучы металу, розных дэталюў і механізмаў і сказаць, што гэта машына і для таго, каб паехаць на ёй, патрэбна зусім нямногае: сабраць у пэўнай паслядоўнасці, звінціць адны часткі з другімі, спаяць, паставіць на колы, «абуць» колы ў гуму, заправіць бак бензінам — гэта значыць, зрабіць тое, каб кожная з гэтых дэталюў увайшла ў звязку з астатнімі і ўсе яны разам зажылі

як адзіны жывы арганізм, — дык вось, калі гэта сказаць чалавеку недасведчанаму ў тэхніцы, ён ніколі не паверыць, што на гэтай кучы металу можна паехаць.

Але калі сказаць вопытнаму механіку аўтагаража, варта яму кінуць вокам на ўсю гэтую грудку механізмаў, каб ва ўяўленні ягоным паўстала машына — прыгожая, лёгкая, паслухмяная, якія тысячамі бегаюць і па нашым Мінску, і па зямлі ўвогуле, ён не толькі возьмецца за работу, а і давядзе яе да канца, і паедзе на той машыне.

У дадзеным выпадку гаворка ідзе пра неабходнасць фантазіі нават дзеля таго, каб з гатовых дэталюў, блокаў сабраць машыну. Тым болей яна патрэбна пісьменніку для таго, каб з неіснуючых рэальных частчак сілай сваіх пошукаў сканструаваць, прыдумаць, выдумаць, сабраць нешта такое, што людзі чыталі б з цікавасцю і ўспрымалі як рэальна існуючы свет...

А з чаго ўсё пачыналася?.. Можа, з гэтага?..

Суботні зімовы вечар. У хаце распаленая да чырвоных бакоў жалезная печка — сушыць нядаўна памытую падлогу. Смалновы пах чыста высокабленых падсохлых маснічын. Ля сцяны, на шырокай канапе — бацька з дзядзькам Міколам. Кураць, ціха гавораць. Ні мамы, ні дзядзят няма — яны пабеглі ў лазню.

Пад столлю над сталом вісіць лямпа. Паставіўшы кнігу так, каб было лепш відно, стаячы перад сталом, я чытаю «Дрыгву». Стаячы, бо так, па прычыне малага росту, я вышэйшы. Чытаю ўголос, каб чулі бацька і дзядзька Мікола. «Дрыгву» ў другім класе яшчэ не праходзяць, гэта кніга маёй старэйшай сястры Мані, я ўзяў яе паглядзець. Пачаў чытаць і ўжо не мог адкласці. І мне хочацца, каб і бацька, і дзядзька чулі, пра што тут напісана і напісана так хораша.

«Спакойна і павольна, як у зарарованым сне, утуліўшыся ў балоты, нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну...»

Чытаю, заварожаны магіяй слоў, яны ліюцца плаўна і вольна, нібы нараджаюцца ўва мне самім, нібы гэта я сам усё так складна прыдумаў. Закалыханы сваім голасам, не адразу заўважаю, што перастаў разумець, пра што чытаю. Словы перарастаюць у музыку, і ўжо здаецца, што не мае сэрца ідзе ўслед за пісьменнікам, а ён сам ідзе ўслед за рухам маёй душы і гэтага вечара, і гэтай цішыні, і гэтай цёплай вымытай і падсушанай падлогі...

Спахопліваюся, бо бачу, што бацька з дзядзькам перасталі гаварыць, слухаюць мяне. Гэтае адкрыццё перарывае чытанне, я пазіраю на іх. І тады дзядзька, ускінуўшы галавой, пачынае сам:

*Дрэнна маё жыццё,
Усё ідзе не ў лад:
Лезу я наперад —
Асадзі назад...*

Гэты знерваваны, успыльчывы, пашчэпаны фінскай і гэтай войнамі чалавек, ён і цяпер, праз паўтара гады пасля таго, як яго прывезла дамоў шпітальная сястра, прыйшоў з мыліцамі: зноў адкрылася рана на назе. Але як ён чытае?.. Ён не чытае, а расказвае пра сябе. Гэта ў яго, куды ні ткнуся, «асадзі назад». Гэта ён і ёсць той мужык, сын бялоты, які не дае сці і не дае сці...

І гэта праўда, так і было. Яго бацька, і бацька майго бацькі, да смерці збіты наймітамі пана Карбановіча, памёр у сорак гадоў. Баба Параска засталася адна, на руках шасціра дзяцей. І яны вымушаны былі пайсці на паклон да таго ж пана Карбановіча, прасіцца, каб узяў на працу, каго парабкам, каго пастушком...

Засталіся жывыя, павырасцілі, пажаніліся, разбудавалі ў Аколціцы на шэсць двароў...

Недзе неўзабаве за гэтым вечарам здарыўся ў Аколціцы, на нашым пасёлку, выпадак, які абурыві ўсіх. Знайшоўся ў сяле чалавек, які ноччу, калі гаспадар дома, наш сусед, быў у ад'ездзе, залез на гарышча ягонага хаты і адкруціў галовы дзвюм курыцам. Іх і было толькі дзве ў беднай Шварцавай хаце! Разам з курамі злодзей прыхапіў сухога ліпавага палосся на лапці і трохі высушанай табакі — усё гэта вісела там жа, на гарышчы. Палоссе — гэта не страшна, нават табаку можна было б дараваць, а дзве курыцы — гэта ўжо было зладзейства і па ваенным часе не малое. Па маштабе галодных пасляваенных гадоў такое нельга было пакінуць беспакарана, або зрабіць выгляд, быццам нічога не здарылася, хоць злодзей і не злавлілі на месцы злачынства.

Пагаворвалі, што тое зладзейства — справа рук аднаго чалавека, зноў жа, недалёкага нашага суседа Марушкевіча: гэта мог зрабіць толькі ён. Тым болей, што той жа ноччу гаспадыня скрадзеных курэй, якая трохі запознена выскачыла з хаты, пайшла па следзе, і след прывёў да хаты гэтага суседа, і праз шчыліну занавешанага акна яна бачыла, як сусед скуб птушак. Але не ўзяў за руку — не кажы, што злодзей. Так гаварылі дарослыя.

Дзеці пра ўсё гэта думалі пасвойму, з дзіцячым максімізмам. Тое, пра што дарослыя ведалі, але не хацелі гаварыць адкрыта, для нас было элементарнай аксіёмай: пра зло трэба гаварыць на ўвесь голас, і зло павінна

быць пакарана. Чаго маўчаць? Пра гэта павінны ўсе ведаць.

Словам, у грудзях маіх адбыўся нейкі зрух, штуршок, які і павёў маю руку з ручкай па паперы. За нейкія хвіліны быў напісаны вершык пра тое, як хлопцы, мае ровеснікі Пеця з Віталем, кніжкі чытаюць, а нехта на гарышчы закурывае шукае і г.д. І ўсё гэта з канкрэтнымі дэталямі, імем, прозвішчам... Сваёй паэтычнай удачай я падзяліўся з сястрой Галяй і лёг спакойна спаць. Якое ж было маё здзіўленне, калі назаўтра я ўбачыў, што слава мая як паэта выйшла за межы нашага двара і разышлася па пасёлку. Хлапчкі вывучылі вершык на памяць і чыталі яго ўголас усюды і ўсім, а асабліва тады, калі палізу паказваўся той незадачлівы курыны забойца.

Само сабой зразумела, што інкогніта аўтара было раскрыта. Спачатку гэта мяне спалохала, але пасля, калі я ўбачыў, што дома ў нас усё ціха, я супакойся і нават заганарыўся. Слава — магутны рухавік, хоць і трымалася яна не столькі на нейкай мастацкай вартасці вершыка (якая там вартасць!), колькі на адкрытай, легальнай форме выказвання праўды.

На гэтым можна было б і спыніць расказ пра мой паэтычны дэбют, калі б ён не меў непажаданага для мяне працягу...

А было так. Другі сусед Юрчонак Хведар, ягонага хата была за хатай цёткі Аўгінні, тапіў лазню. Дзень быў суботні, зіма, асаблівай работы ў людзей не было, і яны папрыходзілі ў лазню раней, чым яна была гатова. Чакалі ў хаце: жанчыны ў адной палавіне, мужчыны за дзвюхстворкавымі дзвярыма ў другой.

Зайшоў у хату і я. І як толькі зайшоў у першую палавіну, на мяне адразу накінуліся жанчыны з просьбай: прачытай свой вершык. Было адчуванне няёмкасці ад усіхнай увагі, але бацьбы славы ўжо рабілі ўва мне сваю разбуральную работу. І я тут жа, ля парог, прачытаў вершык, прачытаў так, як трэба было б чытаць, калі б я стаяў на сцэне, а ў зале было не меней, як чалавек сто. Крычаў на ўсю хату і сам з задавальненнем слухаў свой голас.

Не паспеў я скончыць чытанне, як раптам рэзка расчыніліся дзверы з другой палавіны хаты

і адтуль разлаванна вылецеў мой бацька. Ён рашучым крокам падышоў да мяне, моўчкі ўзяў за вуха і, не выпускаючы яго з сваіх жалезных пальцаў, вывёў на вуліцу, паказаўшы каленам бок, у якім была наша хата. Было крыўдна да слёз, былі і слёзы. Я пайшоў дамоў. Можна лічыць, што гэта было маё першае публічнае выступленне і мой першы зароблены ганарар.

Аказваецца, у другой палавіне хаты мужчыны за сталом гулялі ў карты. Болей таго, Марушкевіч, пра каго і быў мой вершык, быў бацькавым напарнікам па картах, і яшчэ горай — яны прайгравалі. А тут за дзвярыма літаратурны канцэрт з вершамі пра тое, «як убачыла Сабіна, што закраталася драбіна, выскачыла яна ў двор, і пачаўся ў іх спор: — Ты чаго тут, злодзей, ходзіш? Ты курэй са свету зводзіш...»

Школа ў Аколціцы адкрылася ў 44-м, у год вызвалення. Недзе ўслед за тым, як па ўтравелай зляёнай вуліцы сяла прайшлі стомленыя салдаты-вызваліцелі. Іх і не шмат было. Сяло ляжало ўбаку ад бойкіх дарог, і праход войскаў хутчэй меў сімвалічны сэнс. Нехта з вышэйшага начальства мудра рашыў, што людзі, стомленыя чаканнем, павінны на свае вочы пакачыць вызваліцеляў, каб канчаткова паверыць, што вайна хоць і не скончылася, але адкацілася ад іх.

Чырвонаармейцаў чакалі два дні. Мы залазілі на хаты і хлявы, выглядаючы, ці скоро пакажуцца чырвоныя, а іх усё не было. Аб'явіліся яны пад вечар, запыленыя, стомленыя, але спакойныя і таксама ўпэўненыя-шчаслівыя. Адраза, як па нейкай камандзе, на вуліцы павыносілі сталы, на сталах былі хлеб і... графіны з самагонкай — тое, чым людзі маглі сустрэць і пачаставаць вызваліцеляў. Гарэлку салдаты не пілі, прасілі вады, і пабылі, можа, з паўгадзіны, адсыпаючы ад сваіх салдацкіх запасаў цукру-пяску кожнаму малому. Сыпалі на скібку хлеба, а ў каго не было хлеба, насыпалі ў шматкі паперы, дастаючы іх з той жа салдацкай торбы.

У школу спачатку перапісалі ўсіх вучняў, а іх набралася шмат, асабліва пераросткаў, выгада-

ваных чатырма гадамі ваеннага жыцця. Маларослы нават на свае няпоўныя сем гадоў, я выглядаў дзіцём побач з 10–11–12-гадовымі дзецюкамі, не гаворачы пра тых, хто пачынаў вучыцца да вайны, а цяпер павінен быў працягваць вучобу ў другім, трэцім ці чвэртым класах. Але імкненне не адстаць ад «усіх», як інстынкт калектыўнай бяспекі, пасадзіла мяне на школьную лаву побач з гэтымі пераросткамі.

Перапісалі ў хаце цёткі Аўгінні. Я з мамай сядзеў на шырокай лаве, мае босыя ногі не даставалі да падлогі, і мне ўвесь час хацелася ўзяць сваю нагу ў руку. Мама брала тую маю руку сваёй рукой і апускала пад лаву: што ты робіш, у школе так няможна. Я супакойваўся, але праз нейкі час нага зноў была ў маёй руцэ.

Так я стаў вучнем першага класа Аколціцкай пачатковай школы. Размяшчалася яна ў дзвюх хатах трэцяй брыгады, гэта далёка, за ракой...

Помніцца некалькі школьных момантаў, якія і цяпер, праз столькі гадоў, прымушаюць унутрана чырванец пры адным успаміне пра іх. Але...

Зіма. Да позняга часу я загуляўся ў маіх браценікаў — Міколавых Вовы і Шуры. Здаецца, гулялі ў самаробныя шашкі — драўляныя кубікі, расфарбаваныя ў два колеры, на фанерцы, разлінаванай на квадраты, як на сапраўднай шашачнай дошцы. Дзядзька Мікола быў у шпіталі, а цётка Поля працавала ў калгасе кладаўшчыцай. У яе ў руках я і ўбачыў хімічны аловак, нават не аловак — меншую палову яго. Цётка Поля складала нейкую ведамасць, і лічбы і літары такім зайздросным залацістым бляскам адсвечвалі на паперы, што калі яна некуды выйшла, я ціхенька заціснуў гэты аловак у жменю і шмыгнуў за дзверы.

Вярнуўшыся дамоў, я не мог не паспрабаваць пісаць сам і радаваўся, што літары гэтак жа залаціста адсвечваюць і на маёй паперы. Аловак убачыла мама. «Дзе ты ўзяў яго?» — было заканамернае пытанне, на што я адказаў бліжэйшае: «Знайшоў». Дзе і як знайшоў, ніхто дапытвацца не стаў. З тым я і заснуў.

Па пасляваенным часе аловак, ды яшчэ хімічны, быў такой рэд-

касцю, што проста так «знайсці» яго было, відаць, цяжэй, чым знайсці залаты самародак дзе-небудзь у Кляндайку ці Магадане ў самую залатаносную пару.

Прачнуўся на досвітку ад галасоў. Гарыць лямпа. У хаце цётка Поля. Мама падыходзіць да ложка, дзе мы спім з малодшым братам Жоржам, бярэ мяне за плячук, будзіць: «Сыноч, прыйшла цётка Поля, яна ўчора згубіла аловак... Можна, ты бачыў яго? Ёй у кладоўку трэба ісці, накладныя выпісваць...»

Можна, бачыў... Просценькая мацярынская дыпламатыя. Куды тут дзенецца.

Аловак давалося аддаць. Можна, з тыдзень я не паказваў носу ў цётчыну хату, пакуль аднойчы Вова не сказаў: «Пайшлі да нас, пагуляем у шашкі. Не бойся, мама пра аловак і не ўспамінае».

І праўда, і тады, і пазней цётка Поля ні разу ні словам, ні намёкам не напамінала пра той выпадак, пра тое маё «знайшоў».

Цяжка сказаць, што больш удзейнічае на чалавека: акружаючыя людзі ці акаляючае асяроддзе. Мінаюць гады, чалавек з'язджае з месца, дзе прайшло ягонае дзяцінства, адступаюць у цень, быццам размываюцца ў часе, постаці людзей, з якімі ён жыў, а зямля, мясціны тые, па якіх ён хадзіў, застаюцца, як жывыя. Нават болей, і іх можа ўжо не быць, час можа знішчыць і іх, але памяць захоўвае іх з такой беражлівасцю, быццам гэта і ёсць тое адзінае, вечнае, што павінна застацца.

Вось загаварыў пра школу, пра мосцік, пра раку Гарадзчанку тых, 1944–1945 гадоў... Даўно няма ўжо і школы той, час не пашкадаваў... Няма і млына таго, перавезлі ў Коўбчу, і зноў жа, час не збярэ і яго. Асушылі балоты, і заместа рэчкі засталася прамаая канава... Скажы сённяшнім школьнікам, што некалі тут несліся ў разводдзе крыгі, не павераць... А ў памяці ўсё гэта жывае. І, бывае, калі-небудзь сасніцца так ясна, так чыста, што, прачнуўшыся, доўга жывеш шкадаваннем пра незваротнасць жыццёвага працэсу, і што не ад цябе залежыць магчымасць яго напярэць.

Першадрук успамінаў — у альманаху «Тэрмапілы» (Беласток, Польшча).

ПЕРАКЛАД

18 (10)

▶ АПАВЯДАННЕ

САМ-НАСАМ

Рэй БРЭДБЕРЫ

Гэта было летнім вечарам. Мы ішлі плячо ў плячо па дарожцы Оўшн парка, я і мой сябра Сід, калі пабачылі знаёмую карціну на адной з лавак недалёка ад прычала.

— Паглядзі, — сказаў я, — і паслухай.

Мы глядзелі і слухалі.

Гэта была старая габрэйская пара, яму я даў бы каля сямідзесяці, а ёй прыблізна шэсцьдзесят пяць. Іх вусны і рукі варушыліся адначасова, абое размаўлялі, і ніводзін не слухаў.

— Колькі разоў я ўжо табе гаварыў, — казаў ён.

— Што ты гаварыў? Нічога ты не гаварыў! — казала яна.

— Гаварыў, — казаў ён. — Я табе заўсёды што-небудзь гавару. І вельмі важнае, калі ты даеш мне сказаць.

— Вельмі важнае! Вы толькі паглядзіце на яго! — казала яна, міргаючы. — Назаві хоць адно.

— Калі ласка, пра вяселле.

— Зноў пра вяселле?

— Так, пра вяселле! Колькі было беганіны і выдаткаў.

— А хто бегаў, а хто плаціў?

— Я табе дакажу...

— Не трэба ніякіх доказаў. Бачыш, я глухая!

І гэтак далей, і да таго падобнае.

— Шкада, няма з сабой дыктафона, — сказаў я.

— Навошта дыктафон, — сказаў Сід. — Я і так магу пераказаць, што я толькі што пачуў. Патэлефануй мне хоць сярод ночы, і я табе ўсё паўтару.

І мы пайшлі далей.

— Яны сядзяць на гэтай самай лаўцы кожны вечар ужо доўгія гады!

— Веру, — сказаў Сід. — Яны высельны людзі.

— А ты не думаеш, што гэта сумна?

— Сумна? Супакойся! Гэта ж персанажы вадэвіля. Я магу іх паставіць хоць заўтра на сцэне!

— І табе зусім не сумна?

— Галаву аддаю: яны жанатны ўжо каля пяцідзесяці гадоў. Яны пачалі сваю балбатню яшчэ да вянца, а пасля мядовага месяца зноў узяліся за сваё.

— Але ж яны не слухаюць адно аднаго!

— Проста мяняюцца ролямі. Спачатку яна не слухае, затым — ён. Калі яны пачнуць уважліва слухаць, яны здранцвеюць. Усё па Фройдзе.

— Чаму?

— Яны шчодро выліваюць адно на аднаго ўсё, што набалела. Вось пабачыш, што яны кладуцца спаць у зацятай спрэчцы і засы-

наюць праз дзве хвіліны з усмешкай на вуснах.

— Ты напярэду так думаеш?

— Мае цётка і дзядзька былі такія самыя. Добрая лаянка падаўжае жыццё.

— І колькі ж яны пражылі?

— Цётка Фані і дзядзька Аза? Восемдзесят і восемдзесят дзевяць.

— Так доўга?

— На дыце словаў, амаль адной лаянкі. Габрэйскі бадмінтон: ён кідае — яна адбівае, яна кідае — ён адбівае, ніхто не перамагае, але, як бачыш, ніхто і не праіграе.

— Я ніколі так не думаў.

— Падумай, — сказаў Сід. — Самы час.

— Мы яшчэ доўга гулялі па парку гэтым цудоўным летнім вечарам.

— І яшчэ! — казаў стары.

— І яшчэ дзесяць тысячаў «яшчэ»!

— Так ужо і дзесяць тысячаў? — казаў стары.

— Глянь. Дзе падзеўся гэты спіс?

— Ды каму патрэбныя твае спісы!

— Мне! Чакай!

— Дай мне скончыць!

— Гэта ніколі не скончыцца, — заўважыў Сід, калі мы зноў мінулі тую лаўку, і ўсе аргументы расталі за нашымі спінамі.

Сід патэлефанаваў мне праз два дні і сказаў:

— У мяне ёсць дыктафон.

— У сэнсе?

— Ты пісьменнік. Я пісьменнік. Збярем ураджай з нашых ніваў.

— Ну, не ведаю... — адказаў я.

— Давай збірайся, — сказаў Сід.

Ён мяне выцягнуў на шпацыр. Быў звычайны ціхі каліфарнійскі вечар, такі, пра які мы не расказваем усходнім сваякам, баючыся, што прыедуць праверыць.

— І слухаць не хачу, — казаў стары.

— Заткніся і слухай, — казала старая.

— Толькі не гэта! — здзівіўся я, заплюшчыўшы

вочы. — Яны ўсё яшчэ тут. Тая самая пара. Тая самая спрэчка. Валанчык заўжды ў палёце над сеткай. Ніколі не ўпадзе на зямлю. Ты напярэду будзеш запісваць?

— Калі ўжо Дзік Трэісі яго вынайшаў, то я скарыстаюся.

Я пачуў, як зашыпеў дыктафон, калі мы павольна праходзілі паўз лаўку.

— Як яго звалі? Ага, Ісаак.

— Не Ісаак.

— Вядома, Ісаак.

— Аарон!

— Ды не Аарон, ён старэйшы брат!

— Не старэйшы, а малодшы!

— Хто гэта сказаў?

— Ты. І як заўсёды няслухна!

— Зноў крыўда.

— Праўда вочы коле?

— Я ўжо стаміўся табе даказваць сваю рацыю.

— Пара пад'есці, — сказаў Сід, калі мы адшлі ад лаўкі з галасамі старых у дыктафоне.

А потым здарылася дзіва. Лаўка пуставала два дні.

На трэці дзень я зайшоў у кашэрную краму і запытаўся пра старых, ківаючы на знаёмую лаўку. Я не ведаў імянаў. «Вядома, — адказалі мне, — Роза і Эл, Эл і Роза. Штэйн — іх прозвішча. Эл і Роза Штэйн былі тут заўсёды, штовечар. А цяпер іх няма. Цяпер няма Эла. Адшоў у аўторак. Лаўка пустая, але што цяпер зробіш?»

Гэтая сумная вестка пра двух незнаёмых, але ўжо блізкіх людзей не давала мне спакою, і я вырашыў нешта рабіць. У маленькай мясцовай синагозе я даведаўся, дзе былі габрэйскія могілкі і пайшоў туды падвечар, адчуваючы сябе маленькім гоем, як калісьці ў дванаццаць гадоў, калі зазірнуў у храм у цэнтры Лос-Анджэлеса, каб адчуць сябе часцінкай натоўпу, што моліцца і спявае разам з хорам пеўчых у капелюшах.

На могілках я знайшоў тое, што і думаў знайсці. Старая сядзела тут, каля каменя, на якім было выгравіравана ягонае імя. І яна гаварыла, гаварыла, гаварыла, дакранаючыся да каменя, размаўляючы з каменем. А ён? Што ён? Як заўжды, не чуў.

Я пастаяў, паслухаў, заплюшчыў вочы і пайшоў прэч.

Неяк туманным вечарам я праходзіў міма знаёмай лаўкі. Яна па-ранейшаму пуставала.

Што я мог зрабіць? Я патэлефанаваў Сіду.

— Слухай, я наконт тваіх дыктафонных запісаў... — сказаў я.

Напрыканцы лета мы з Сідам шпацыравалі ўздоўж кашэрных шапікаў з цудоўнай басгурмой і тварожнікамі, спыніліся каля аднаго з іх, каб набыць чаго-кольвек пад'есці. Потым пайшлі далей паўз таўзіны пляжных лавак, сумяшчаючы прыемнае з карысным. Раптам Сід заўважыў:

— Нешта я часцяком задумваюся...

— Над чым? — спытаў я, бо ён глядзеў на лаўку, што пуставала цэлы тыдзень.

— Зірні. — Сід крануў маю руку. — Гэта тая самая старая?

— Бадай што тая.

— Яна вярнулася! Я думаў, яна захварэла ці яшчэ што якое, а яна тут.

— Я ведаю, — усміхнуўся я.

— З якога часу? На той самай лаўцы. І гутарыць сам-насам — вар'ятка!

— Ага, — сказаў я, і мы падыйшлі бліжэй.

— Але, — прамовіў Сід як мага цішэй, — нікога ж няма. Яна гутарыць сама з сабой.

— Амаль што, — сказаў я. І мы падыйшлі зусім блізка. — Паслухай.

— Ты мне прыносіш адны пакуты. Доказы? Колькі заўгодна! — казала старая, звяртаючыся да пустога месца на лаўцы. Вочы яе гарэлі, твар быў напружаны, вусны хутка

варушыліся. — Колькі заўгодна! У мяне безліч доказаў. Слухай!

І пасля — самае дзіўнае — адказ!

— Слухай, кажа яна! — выгукнуў голас. — Ды колькі можна слухаць! І навошта?

— Ягоны голас! — Сід аслупянеў. — Гэта ж ягоны голас. Але ж ён памёр!

— Так, — сказаў я.

— І яшчэ, — працягвала старая, — ты паглядзі, як ты ясі. Хоць раз звярні ўвагу!

— Лёгка табе казаць, — адказаў голас старога.

— Ну давай, скажы!

Тут нешта пстрыкнула. І Сід убачыў тое, што і я: у руках старой ягоны дыктафон.

— І яшчэ, — сказала яна пасля паўзы.

Пстрык.

— Чаму мне даводзіцца гэта трываць? — крычаў старэчы голас.

Пстрык.

— У мяне ёсць спіс, пра які ты нават не здагадваўся! — жыва адказала яна.

Сід зірнуў на мяне.

— Твая работа?

— Ага, — адказаў я.

— Якім чынам?

— Я ўзяў усе твае запісы, спёр ейныя словы, пакінуў толькі ягоныя рэплікі і паўзы паміж імі, каб яна магла на іх адказаць. Або яна можа спыніць дыктафон і выгаварыць усё, што пра яго думае. А пасля зноў пстрыкне — і чуе ягоны адказ.

— Як гэта прыйшло табе ў галаву?

— Яна была на могілках, — сказаў я. — Гэта было невыносна. Яна размаўляла з халодным кавалкам мармура і не чула адказу. Таму я і перапісаў толькі ягоныя крыкі, і прыйшоў на могілкі, і ўбачыў яе. Я падумаў, што яна тут застанеца назаўжды і памрэ з голаду. Так і не пачуўшы ягонага адказу. Але адказ павінен быць, нават калі ты не слухаеш, або сумяшчаючы прыемнае з карысным.

Раптам Сід заўважыў:

— Нешта я часцяком задумваюся...

— Над чым? — спытаў я, бо ён глядзеў на лаўку, што пуставала цэлы тыдзень.

— Зірні. — Сід крануў маю руку. — Гэта тая самая старая?

— Бадай што тая.

— Яна вярнулася! Я думаў, яна захварэла ці яшчэ што якое, а яна тут.

— Я ведаю, — усміхнуўся я.

— З якога часу? На той самай лаўцы. І гутарыць сам-насам — вар'ятка!

— Ага, — сказаў я, і мы падыйшлі бліжэй.

— Але, — прамовіў Сід як мага цішэй, — нікога ж няма. Яна гутарыць сама з сабой.

— Амаль што, — сказаў я. І мы падыйшлі зусім блізка. — Паслухай.

— Ты мне прыносіш адны пакуты. Доказы? Колькі заўгодна! — казала старая, звяртаючыся да пустога месца на лаўцы. Вочы яе гарэлі, твар быў напружаны, вусны хутка

варушыліся. — Колькі заўгодна! У мяне безліч доказаў. Слухай!

І пасля — самае дзіўнае — адказ!

— Слухай, кажа яна! — выгукнуў голас. — Ды колькі можна слухаць! І навошта?

— Ягоны голас! — Сід аслупянеў. — Гэта ж ягоны голас. Але ж ён памёр!

— Так, — сказаў я.

— І яшчэ, — працягвала старая, — ты паглядзі, як ты ясі. Хоць раз звярні ўвагу!

— Лёгка табе казаць, — адказаў голас старога.

— Ну давай, скажы!

Тут нешта пстрыкнула. І Сід убачыў тое, што і я: у руках старой ягоны дыктафон.

— І яшчэ, — сказала яна пасля паўзы.

Пстрык.

— Чаму мне даводзіцца гэта трываць? — крычаў старэчы голас.

Пстрык.

— У мяне ёсць спіс, пра які ты нават не здагадваўся! — жыва адказала яна.

Сід зірнуў на мяне.

— Твая работа?

— Ага, — адказаў я.

— Якім чынам?

— Я ўзяў усе твае запісы, спёр ейныя словы, пакінуў толькі ягоныя рэплікі і паўзы паміж імі, каб яна магла на іх адказаць. Або яна можа спыніць дыктафон і выгаварыць усё, што пра яго думае. А пасля зноў пстрыкне — і чуе ягоны адказ.

— Як гэта прыйшло табе ў галаву?

— Яна была на могілках, — сказаў я. — Гэта было невыносна. Яна размаўляла з халодным кавалкам мармура і не чула адказу. Таму я і перапісаў толькі ягоныя крыкі, і прыйшоў на могілкі, і ўбачыў яе. Я падумаў, што яна тут застанеца назаўжды і памрэ з голаду. Так і не пачуўшы ягонага адказу. Але адказ павінен быць, нават калі ты не слухаеш, або сумяшчаючы прыемнае з карысным.

Раптам Сід заўважыў:

— Нешта я часцяком задумваюся...

— Над чым? — спытаў я, бо ён глядзеў на лаўку, што пуставала цэлы тыдзень.

— Зірні. — Сід крануў маю руку. — Гэта тая самая старая?

— Бадай што тая.

— Яна вярнулася! Я думаў, яна захварэла ці яшчэ што якое, а яна тут.

— Я ведаю, — усміхнуўся я.

— З якога часу? На той самай лаўцы. І гутарыць сам-насам — вар'ятка!

— Ага, — сказаў я, і мы падыйшлі бліжэй.

— Але, — прамовіў Сід як мага цішэй, — нікога ж няма. Яна гутарыць сама з сабой.

— Амаль што, — сказаў я. І мы падыйшлі зусім блізка. — Паслухай.

— Ты мне прыносіш адны пакуты. Доказы? Колькі заўгодна! — казала старая, звяртаючыся да пустога месца на лаўцы. Вочы яе гарэлі, твар быў напружаны, вусны хутка

▶ НАТАТНІК

ПАДАРОЖНЫЯ ГІСТОРЫІ: У НАВАГРАДКУ

Раіса КРЫВАЛЬЦЭВІЧ

Даўно не была ў родным горадзе, важна пабачыць яго, упэўніцца, што стаіць...

Наваградка... Вакзал... Выходзіш з аўтобуса... Шыльды — выключна па-расійску: «Рынок», «Кондитерские изделия», «Овощи», «Фрукты»... Дзякуй хоць за адну беларускую: «Аўтавакзал». Хоць дзе нашае ў пабачыць...

Купіць білет назаўтра назад, у Мінск — і па вуліцы Міцкевіча далёка, на другі край горада — да бацькоўскай хаты...

...Наваградка ахутвае, абдымае, атульвае снегам і роднасцю, песціць...

Усё тут выклікае ўспаміны... Яны адны і тыя ж, бо засталіся з мінулага, якое не змяніць...

...Афіша на свежапафарбаваным кінатэатры «Звязда», у якім мы некалі адчынілі зубамі і з'ядалі падчас сеансу не адну жасцянку-каробачку (і як алергія не высоквала!) вітаміна С — прадбачліва набытай у аптэцы прысмакі, — паведамляе, што свята закаханых у Наваградку працягваецца два дні: 13 і 14 лютага... Чакаюцца конкурсы і прызы... Прапануюцца фільмы: расійскі кінабаявік «Запрещённая реальность» і «Чернильное сердце»...

...Будынак райвыканкама (ці гарсавета? блытаюся ў назвах улады). Стандартна-казённае, чорным-па-белым і на чырвоным паведамленне пра выбары ў мясцовыя дэпутаты — 25 красавіка... 26-га склікання... Хіба што ад гэтага зменіцца? Прасцей пабіць рэкорд Гінэса ў конкурсе на доўгі пачалунак, чым дачакацца рамонту старых дамоў на Паштовай ці Замкавай вуліцы...

...Гэтаму з прэтэнзій на арыгінальнасць будынку салона прыгажосці некалькі гадоў. Гадзіннік, які яшчэ з мінулай вясны толькі двойчы ў суткі паказвае правільна час... Маленькая фігурка анёла з наваградскага герба — на версе...

Цяпер уверх — на Гродзенскую...

На Гродзенскай, недалёка ад Свята-Мікалаеўскай царквы — Сабора — новая скульптура — святы Елісей Лаўрышаўскі... Хто такі, падпісана па-расійску... На сцяне царкоўнай прыбудовы шыльда «Московский патриархат. Белорусская православная церковь. Новогрудская епархия.» У вокнах будынка бялююць выдрукаваныя аб'явы. Абедзве пачынаюцца з хвалючага «Внимание!»... Цікава... Пад абедзвюма стаіць імя: іерэй Вадзім Кузьміч, і ўласнарачны подпіс аўтара адозвы. Першая паперына мае назву «Духовное невежество», другая — «Кошунство». Бацюшка паведамляе тым, хто не ведае: вада на свята Богаяўлення мае аднолькавыя лекавыя ўласцівасці незалежна ад крыніцы, дзе яе

Раіса Крывальцэвіч нарадзілася ў 1960 годзе на Наваградчыне. Атрымала адукацыю на гістарычным факультэце Мінскага педагогічнага інстытута імя Горкага. Працавала настаўніцай гісторыі і нямецкай мовы. Выкладчыца ЕГУ. Жыве ў Мінску.

набіраюць. Але сфармулявана не вельмі ясна, думаю, невукі не адразу зразумеюць, якую думку хоча данесці пастыр...

Заблытанасцю гэта напамінае аб'яву на нашым пад'ездзе, якую напісалі раззлаваныя на жыхароў, што кідаюць смецце, не ўпакаваўшы яго, дворнікі: «Убедительная просьба выносить мусор в мешках или оставлять у себя в квартире». Хорошая альтэрнатыва...

У другой «энцыкліцы» бацюшка пагражае Божымі карамі тым вернікам, якія набіраюць святую ваду ў бутэльку з-пад віна і піва, бо гэта ёсць блызнерства... Што ж, бацюшку можна зразумець, але Гасподзь, думаецца, больш літасцівы да чадаў сваіх і радуецца, што яны прыйшлі да яго хоць з такімі сасудамі...

Вялікія цяжкія дзверы Сабора час ад часу расчыняюцца, каб прапусціць унутр некалькі немаладых жанчын, якія прыйшлі на вячэрнюю малітву. Можна, яны памоляцца і за гэтых двоух скурчаных ад холаду, здыхлявых на выгляд маладзёнаў, што выскачылі папаліць з «Забаўляльнага цэнтры», які абяцае весяліць 24 гадзіны ў суткі. Хлопцы нешта зацікаўлена абмяркоўваюць, перасыпаючы размову мацюкамі...

Ад Сабора да плошчы — два крокі... У цэнтры горада — горы снегу, якія нядаўна былі скульптурнымі творами... Масленіца... Абавязковае казённа-народнае, арганізаванае мясцовымі ўладамі свята ва ўсіх раённых гарадках... Казённы патыхае ад аб'явы пра свята ў Карэлічах — яна па-расійску, у афіцыйнай форме: «В 12 часов ...состоится...». Як партыйны сход... Так і хочацца дапісаць «Явка абавязальна»...

Над былём кафе «Вясна» (яно ж «Гостинный двор» — праўда, госці тут доўга не затрымаліся — будыніна даўным даўно на рамонце) — шыльда: Наваградку — 965...

...Плошча... Раней тут быў «Малочны», дзе я, выконваючы

хатнія абавязкі, купляла для сваіх бедных (калі ў хаце не было сала) бацькоў прадукт пад дзіўнай назвай «маргагуселін», які насамрэч быў маргарынам і намазваўся на хлеб...

...А тут была «Кулінарыя» (бацька «не выгаворваў», казаў — кілунарыя), дзе працавала прыгажуня Валька... У Валькі былі цудоўнай прыгажосці, як анёлы, дзеці, а вось з мужамі ёй не шанцавала...

У былой «кілунарыі», а цяпер бары з гучнай назвай «Рым» — ні душы... Наогул, назіраецца пэўная паступовая італьянізацыя горада (калі не ўлічваць новае кафе з панібрацкай назвай «Іваньч»): улетку заўважыла аж дзве вялізныя поліэтыленавыя «палаткі» — памяшканні для продажу піва: «Палермо №1» (на плошчы, у цэнтры горада) і «Палермо №2» (у скверыку на Міцкевіча, там, дзе некалі на высокім пастамеце стаяў Сталін, якога змяніла жанчына з галубком — мы ўжо яе засталі...).

...«Першы магазін» (магазін №1) даўно згубіў наведвальнікаў... Раней старыя нязручныя дзверы, якія бесцэпрымонна маглі надаць паскарэнне кожнаму няспрыгнату, не паспявалі зачыняцца за жадаючымі набыць «булку хлеба», кілбасы ці піва... Цяпер гэта крама для выбраных — не кожны можа дазволіць сабе гадзіннік фірмы «Зіко», гэта вам не тавары паўсядзённага попыту... Прыветліва і ўтульна праменіць падсветка ў шклянкі футуралях вітрынах з гадзіннікамі, але аматараў дарагіх рэчаў няма... Хіба зайці як на экскурсію...

Каб папасці дадому, можна ад плошчы пайсці па Замкавай ці па Паштовай... Сёння — па Замкавай...

...О не, лепш тут не хадзіць... Шчыльны высачэзны плот, каб схаваць брыдоту разбурэння, ужо падпёрты калкамі... Бязгладзая шыльда на ім паведамляе, што тут будзе рэканструяваны (!) гатэль «Еўропа», «с рестораном историко-культурных ценностей XVIII-XIX вв.»

Старая забудова... Трэшчыны па сценах, пакрыўджана падціснутыя вусны, сумныя вочы старых дамоў... Дысанансам — акуратныя прыгожыя шыльдачкі: «Ахоўваецца дзяржавай»... Крывадушнасць... Людзі чакаюць іх смерці...

Цяпер — на Люсі Сечка... Вуліца носіць імя мясцовай загінулай партызанкі. Злыя тутэйшыя языкі казалі, збіваючы наш школьны піетэт перад загінулымі, што, маўляў, маладая была, з камандзірам спала, вось і пашана...

...А вось і мая школа, з шыльдай па-беларуску (усё, што захавалася ад яе сапраўднай беларускасці, што была «за польскім часам»). Тут яшчэ мой дзед Сяргей цэглу цягаў («Дужы быў! І плацілі добра — па 10 злотых, за гэтыя грошы можна было 5 пудоў жыта купіць...») на пабудову школы для дзяцей беларускіх

сялян... І бацька мой тут вучыўся перад вайной... У 39-м — заўсёдна бацькава крыўда — «адсадзілі назад», у першы клас, дзе вучыў вершык «Есть человек за стенами Кремля...».

Школьны двор... Туалет паранейшаму на двары, як сорок гадоў назад...

...Былы будынак аўтабазы... Гіпсавы (?) Ленін у двары з выцягнутай, як належыць, рукой... Мой верны арыенцір у пешым паходзе да школы са сваіх Слухавічаў — нарэшце засталася няшмат... Сюды, на аўтабазу, мы хадзілі з класным кіроўніком па мянушцы Калхознік (з-за моцна заселай высковасці) заказваць аўтобус у Вільню для нашага класа... Мы былі ўжо ў 9-м, і чакаць далей не было куды — мары Калхозніка, які адзіны ў школе мог цытаваць на памяць Міцкевіча, пра тое, што клас зойме першае месца па чысціні і іншых важных паказчыках, а школа падорыць нам за гэта бясплатную паездку — заставаліся марамі...

Вільня тады моцна ўразіла — зусім родны горад, быццам ты ў ёй заўсёды жыла, такі ж дух, як і ў Наваградку... Хто ж ведаў тады пра Княства Літоўскае... Толькі не школьнікі Наваградскай школы №1... Праўда, саромеліся хадзіць побач з Калхознікам па вуліцах горада — з яго гаспадарчай сумкі недвухсэнсоўна тырчэлі лапкі набытай у віленскай краме курыцы...

Наваградскія горкі і горацкі...

На гэтую падымалася разам з класам і першай настаўніцай, трымаючы за руку першую школьную сяброўку — Вальку Раўка. Патаемная радасць спявала ў душы, відаць, гэта былі самыя шчаслівыя моманты школьнага жыцця: у сталоўцы чакала гарачая катлета і тоўстыя, як трубка, макароны...

Будынкі грамадскія скончыліся, пачалася «прыватная забудова». Гаспадары дамоў... Многія з іх пайшлі ў лепшы свет... Адразу налічваў мо чалавек трыццаць... Але гэта не ўсе...

Хаты — гэта памяць пра тых, хто тут жыў... І жыве яшчэ... Хаця ў некаторых гаспадары даўно змяніліся...

Дамы ўсё на горках, а вуліца бяжыць унізе...

Вялікі цагляны дом мае аднакласніцы Галі... Бацька паспеў пабудаваць... Яна ўжо даўно — шчаслівая бабуля... Рана выйшла замуж... У класе Галя мела найлепшае жаночае развіццё, і нашыя хлопцы, якія называлі дзявочыя грудзі «буферамі», гэта заўважалі, давалі хаду рукамі... Мы, худыя і бязгрудыя, асуджалі Галю за лёгкадумныя паводзіны, за тое, што рагоча, калі малы ростам, але прагны да Галіных акругласцяў Коля Блескін смешна падскоквае і бессаромна лапае яе...

...Яшчэ прайсці ля лужка, які належаў панне Мар'і... Тут даўно будавана, жывуць людзі. Лужок

быў часткай нашага беднага на падзеі, увагу бацькоў і прысмакі дзяцінства. Мы смакталі тут кіслыя, утравяна-цвёрдыя, з чырвонай шчотачкай дробных кветак цымбуры пераспялага дзікага шчаўя, збіралі дзіўныя кветкі, якія называлі цюльпанамі, а таксама дэманстравалі адзін аднаму смеласць — заключалі пчалу на кветцы ў даволі песныя абдымкі пальцаў і чакалі...

Панна Мар'я (у дзяцінстве я была ўпэўненая, што Паннамар'я — гэта імя) была асколкам даваеннага жыцця. Былая настаўніца польскай гімназіі, полька, яна не з'ехала на сваю радзіму ў «Польшч», як казалі ў нас. Панна Мар'я была адзінокая, няньчыла чужых дзяцей па хатах, жыла ў чужым хляве, прыстасаваным пад пакойчык... Яна моцна вылучалася з асяроддзя, у якім мы жылі: заўсёды ласкавая ўсмішка пры сустрэчы, далікатнае маўленне... Насельнікам вуліцы Слухавіцкай было незразумела, чаму панна Мар'я так і не вярнулася да сваякоў, што слабі ёй на дзень нараджэння прыстойныя сумы, якія жыва абмяркоўваліся суседзямі...

Хату Шуркі Туркевіч не пазнаць, бо жывуць тут іншыя людзі, якія перарабілі-перабудавалі яе на свой лад... І зорка ветэрана вайны на хаце з'явілася... Шурка была вясялая, любіла выпіць і рэдка палола агарод, што заўсёды асуджалася суседзямі. Але ў Шуркі рос цудоўны куст бэзу, у прахалоду якога мы, «падшпаркі», хаваліся, гуляючы ў альтанцы днямі на праплет у карты...

Пад старасць да Шуркі заявіўся старэйшы сын Пеця, які некалі з'ехаў у далёкія краі, у яго юнацтва гэта было папулярна... Пеця быў без пальцаў на абедзвюх руках і без сям'і. І тое, і другое згубіў па п'янцы... Потым Шурка памерла, дачка прадала хату, і бяздомны Пеця з'ехаў назад у Расію...

Я ўжо амаль каля дому...

Войткава хата, з лавачкай і вазончыкамі на паліцы ля сцяны — новаўвядзенне дачкі Лены... Лена прыходзіць сюды на выхадныя са свае кватэры, а так у хаце ніхто не жыве. Косцік Войтка, мой бліжэйшы сусед, і яго жонка Мілка ўжо пайшлі адсюль... Косцік быў ветэранам вайны, і першы на вуліцы, на зайздасць суседзям, займеў «машыну». Хоць і не сабе, а зяцю... На пачатку 90-х Косцік ставіў новы плот, часта прысядаў адпачыць, і ўсё не мог зразумець, куды прапалі грошы... «Ты ж вучоная, інсіцітут канчала», — пачынаў ён пытанне да мяне... Косцік памёр раптам, дапамагаючы сваякам бацькі бульбу...

Заўсёды была ўдзячна яму за некалькі вялікіх чырвоных яблык, якія зімою, здымаючы з гарышча, ён шпурнуў-кінуў мне праз плот у снег... На нашай вуліцы дарослыя не часта заўважалі дзяцей...

...Сняжыць... Снегу ўсё прыбывае... Масленіца...

Дома, паглядзеўшы тэлевізар, бацька смяецца: «Во, бліном зіму гналі, а яна не паддаецца, пахілілася толькі трохі...»

Сняжыць і на раніцу... Маці знайшла вінаватых: «Гэта бальшавікі прынеслі снег, холад з Расіі... Манёўрамі прыроду пазрывалі...»

Пара вяртацца ў Мінск...

14 лютага 2010 г.

21 (13)

ПРОФІЛЬ

► ЮБІЛЕЙНАЕ

МОЦНЫЯ ДУХАМ НА КАЛЕНІ НЕ СТАНУЦЬ

Яўген ЛЕЦКА

Яўгену Гучку — семдзесят. Аж не верыцца. Ведаю яго з 1986 года, ад часу супольнай выдавецкай працы ў адным будынку — ён у «Народнай асвеце», а я над ім, паверхам вышэй у «Мастацкай літаратуры». Прыкмеціць яго ў тым гаманкім чалавечым вулею было няцяжка.

Ён з натоўпу вылучаўся як знешне: высокі, стрункі, паглядны, з дагледжаным шчаціннем на твары, так і паводзінамі: гаварыў звычайна, у адпаведнасці са сваім прозвішчам, гучна, не баючыся ўголас выказацца і тое, што звычайна адзін аднаму перадавалі шэптам, падмацоўваючы сказанае толькі яму ўласцівымі рухамі і смехам, бо сарказм, іронія ўнутрана для яго арганічныя. Будучы дасціпным, вострым на слова, да выдавецкай працы ставіўся абавязкова, мог гадзінамі карпець над рукапісам, але не як нежывы манекен, а з усмешкай, нібы размаўляючы з аўтарам нячутна, пра сябе. Сваю праваў пры сустрэчак сцвярджаў доказна, на канкрэтных лексічных і стыльвых праўках, на вывераных у энцыклапедычных даведніках фактах. Таму я і не чуў, каб у яго ўзніклі нейкія «гучныя» канфлікты, якія даводзілася вырашаць і пагашаць за межамі асабістай выдавецкай прасторы, гэта значыць уласнага стала ў пакоі, дзе звычайна сядзелі па чатыры-пяць чалавек. Над рукапісамі тады працавалі з вялікай адказнасцю, іх, апрача рэдактара, умоўна кажучы, «вылізвалі» стылісты і карэктары разам з так званымі падчыткамі, бо ўголас прамоўлены тэкст часам выяўляў памылкі, якія праквалялі пры асабістым чытанні вачыма...

І сёння ён застаецца хлапцом-малайцом: рухавым, імклівым, незалежным у сваіх меркаваннях на свет і людзей, на сённяшнюю сітуацыю ў краіне, на літаратуру і яе творцаў. Ён ніколі не прыставаўся, не ўступаў у адзіную для ўсіх партыю, членства ў якой гарантавала службовы рост і трывалы кавалак хлеба. А таму ў такіх, як Яўген, звываюцца нікага службовага росту, нягледзячы на іх здатнасць да працы, не было. А ён пра гэта і не дбаў — нават каліва крыўды я ад яго не чуў, што вось, маўляў, чарговую партыйную бездар прасунулі на пасаду, а ён, як быў, так і застаўся на сваім месцы. Бо хіба кепска, хіба нязручна быць на сваім месцы, адчуваць, што ты тут патрэбен, робіш карыснае і пры гэтым сам выдатна адчуваеш. А заадно можна пасмяяцца-пацешыцца над «прасунутымі», бачачы іх мітусню, іх клопаты і перажыванні.

Са мною ў рэдакцыі крытыкі і драматургіі працаваў адзін паэт — у побыце досыць разбэрсаны, у працы не заўсёды абавязковы, прычым аматар чаркі да таго, што часамі занікаў галавою над рукапісам, не раўнуючы, як самелы конь у спёку. Даводзілася прасіць машыну і адпраўляць яго «па этапу» дахаты. Але які ж ён быў важны ды ідэйна на ўсе чатыры нагі падкуты падчас партыйных сходаў! «Глядзі, — пацяшаўся аднойчы Яўген, — як хораша набрыняў чырванню, які важна надзьмуўся твой Міколка партыйнасцю! Гарантую з'яўленне чарговай «місці» (чытай нізкі) высокаідэйных твораў. А тут сядзіш, карпееш над вершам. Ты як хочаш, а я хоць ракачам, а ў партыю палезу! Я ж таксама хачу быць прадуктыўным для грамадства членам!». Прамовіць пафасна, артыстычна, задзірыста блісне вачыма, і мы ўзрываемяся смехам, рагочам.

Аднак незалежнасць, сапраўдная, а не ўяўная, бутафорная, як дзяржаве, так і чалавеку, не даецца сама сабой, а аплочваецца тым ці іншым коштам. І калі пра службовы рост Яўген Гучок мала, а дакладней ніяк не дбаў, то нейкае незразумелае глухое маўчанне вакол ягоных вершаў давалася яму ў знакі. Увогуле шлях яго ў паэзію, зрэшты, як і па жыцці, быў няпростым. У пераважнай большасці тыя, каго апаноўвае паэтычны сверб яшчэ ў школьныя гады, уваходзілі па пратаптанай папярэднікамі сцяжыне, на пачатку якой быў «Піянер Беларусі», дзіцячы часопіс «Вясёлка», потым «Бярозка», «Чырвоная змена» і «Малодосць». Ну а расійскамоўныя, адпаведна, варыліся ў сваім расійскамоўным катле, які, дарэчы, не толькі за гады перабудовы і незалежнасці не выкіпеў, але яшчэ больш прыбавіў імшэту ў варыве. Кажучы інакш, расійскамоўных дзіцячых выданняў стала куды больш, чым было. Але некуды падзеліся беларускамоўныя: ад «Піянера Беларусі», «Раніцы», «Чырвонай змены» засталіся толькі ўспаміны. Аднак Яўген Гучок дзіцячым, як і юнацкім таксама, паэтам, зда-

ецца, ніколі і не быў. Вось адзін з яго ранніх вершаў:

*Калі тваё сэрца ў палоне тугі,
Сябе накіроўваць трэба
Туды, дзе промянямі сонца
на нашы лугі
Апіраецца бездань неба.*

Хібы гэтыя радкі не сведчаць пра паэтычна-светапоглядную сталасць аўтара? Створаны тут вобраз-метафара, дзе трывожны стан чалавека нечакана падаецца ў глабальным касмічным, але не адарваным ад родных каранёў-вытокаў асэнсаванні. А такое, ды яшчэ ў ёмістай форме выказанае не кожнаму паэту даецца.

Перад намі паэт двойчы народжаны, і не толькі ў дзвюх моўных, незалежных стыхях, але і ў сваім сутнасным выяўленні.

Яўген Гучок пачынаў пісаць на расійскай мове, кніжна-запазычанай, нежывой, пазбаўленай самабытнасці. Юныя паэты не самі такую мову выбіралі і выбіраюць, а жывы абставіны, ды дарослыя прыўладныя дзядзькі, якія зрабілі так, што дзеці Беларусі змалку адлучаюцца ад роднай мовы, бо ходзяць у расійскамоўны садок, потым у такую самую школу, чуюць вакол сябе няхай недасканалую, трыянкувую, але па лексічнаму складу усё ж расійскую мову. І, натуральна, пачынаюць на гэтай мове складаць свае першыя спробы п'яра. Так доўжыцца некалькі гадоў, пакуль нарэшце да іх не прыходзіць грамадска-нацыянальнае самаўсведамленне, да якога народа і да якой культуры яны насамрэч належаць. У выніку адбываецца тое самае другое нараджэнне і, паўтормым, яно куды глыбейшае і шырэйшае, чым фармальны пераход з няроднай на родную мову.

Менавіта такі шлях прайшоў Яўген Гучок, ураджэнец слаўнага горада Слуцка. Як і ў класіка

Ён застаецца хлапцом-малайцом: рухавым, імклівым, незалежным у сваіх меркаваннях на свет і людзей, на сённяшнюю сітуацыю ў краіне

беларускай літаратуры, які ўвабляе сабой найбольш яскравы прыклад павяртання на генным узроўні да сваіх родных каранёў. Гены генамі, яны сапраўды шмат для чалавека значаць, але, апрача падсвядомага, тут істотны нават іскрынкі рэальных праў свайго заповітнага роднага, якое змалку западае ў душу і памяць ды спрыяе далейшаму абуджэнню. Для Яўгена гэта найперш былі беларускія матчыныя песні, якія яна прыгожа спявала. А гэта ж цэлае багацце, якое ўвесь час свяціла сыну пяшчотай і характам, клікала яго ў далёкіх дарогах да сябе, да сваёй роднай моўнай стыхіі. Пад далёкай дарогай мы разумеем не толькі геаграфічнае перамяшчэнне, але і ўнутраныя вандроўкі па кнігах.

Пасля заканчэння школы ён працаваў у геалагічнай разведцы,

на мэблевай фабрыцы, служыў у войску, ды не дзе, а ў самой сталіцы імперыі пад назвай Савецкі Саюз. Тут ён наведваў музеі, тэатры, выставы, хадзіў на вечарыны сталічных паэтаў. Нават адважыўся сабраць лепшае з напісанага і аднесці ў Саюз пісьменнікаў СССР. Былі там і вершы пра салдацкую службу, якраз тое, за што маглі ўхапіцца літаратурныя начальнікі і парэкамендаваць для публікацыі. Але якія?

*Днем тут учат понасть в висок,
По ночам тут хранят угарно;
Отломать бы луны кусок —
Сунуть в черную пасть казармы.*

Пагадзіцеся, што з падобнымі вершамі савецкага салдата, якога ўзмоцнена рыхтавалі да выканання свайго інтэрнацыянальнага абавязку перад народамі, якія жылі ў капіталістычнай «кабале» і якім трэба было паспрыяць далучыцца да прагрэсіўнага сацыялістычнага лагера — ніяк нельга было рэкамендаваць у друку. Так што дэбют адклаўся...

Мы абодва, я і мой цёзка, сённяшні юбіляр, адносімся да розных масавых кампаній вельмі насцярожана, бо шмат іх пабачылі на сваім вяку. Калі верыць завадатарам, то і ў камунізме пажылі, і Амерыку дагналі і перагналі. У кампанію ператварылася і моднае на сённяшні дзень будаўніцтва так званых аграгарадкаў. Колішняя наша звывае і мілагучнае беларускаму вуху мястэчка Нягневічы пераназвалі аграгарадком. А што ад гэтага памянялася? Шмат чаго. Раптоўна, за пару гадоў узнік на гарадскі лад цэлы мікрараён. Раней, каб пабудоваць хату, чалавеку трэба было сабраць на гэта грошы, а потым шмат папрацаваць. Будоўля патрабавала вялікіх намаганняў. Затое свая хата была як святыня.

А цяпер нахлынулі ў аграгарадок прыезджыя з-за свету і на дурніцу паўсяляліся ў гатовае жылло. Але гаспадары і работнікі ў большыні з іх проста нікія. Затое выпываюць пабольшала ў Нягневічах у некалькі разоў. Ля прадуктовай крамы з самай раніцы п'яны тлум гудзе. Пабольшала крадзяжоў, боек, забойстваў і самагубстваў. А літаральна на днях патэлефанавала сястра і паведаміла навіну, ад якога хоць вазьмі ды куды падзенься, каб не чуць і не бачыць такога. Вылюдкі ўжо і на нябожчыкаў пайшлі ў наступ. Ахвярай сталі і нашыя бацькі, дакладней, помнікі ім. Іх аўтар — мой колішні сябар скульптар Алесь Шатэрнік. Ён тады шчыра папрацаваў, помнікі мелі арыгінальную форму, былі мо найбольш эстэтычна дасканалымі на ўсе могілкі. Цяпер

знявечаны і наўрад ці падлягаюць рэстаўрацыі. Хутчэй за ўсё, рабаўнікі пагналіся на бронзу, з якой былі адлітыя абліччы спачылых, крыжыкі і даты жыцця, зразумела, па-беларуску. Я, дарэчы, не бачыў нідзе на іншых могілках, хіба што на беларускіх у так званым заходнім свеце, столькі беларускамоўных надпісаў, што мяне прываблівала, каб і самому знайсці вечны спачын сярод родных і ўвогуле землякоў. А цяпер?...

А адхіляюся ад асноўнай тэмы гаворкі, у аснове якой — юбілей пісьменніка. Але раскажам пра тое, што нам абайм блізкае, пра што мы гаворым на сустрэчах і па тэлефоне, а яна, балючая праўда жыцця, становіцца пасылам для ягоных вершаў ці публіцыстычных выступленняў у перыядыцы, найчасцей на старонках «Народнай волі». Калі ж хто з чытачоў «Літаратурнай Беларусі» пажадае больш грунтоўна пазнаёміцца з Яўгенам Гучком, адсылаю цікаўных да гэтага выдання, дзе ў нумары за 2—4 лістапада надрукавана вялікая, на цэлу папаласу, інтэрв'ю з ім. Менавіта адтуль я і даведаўся пра дзень народзінаў аўтара. Факт таксама паказальны: ён не з тых, хто знарок арганізоўвае прэсу пра сябе. Хоць падставіць плячо таму, у каго адчувае дух пабрацімства, аднасьць пазіцыі і поглядаў — заўсёды напалатовае. Як і аддаць памяць спачылым.

Толькі што ён закончыў кнігу пра свайго земляка, надзвычай арыгінальнага чалавека літаратара і краязнаўцу Рыгора Родчанку, здаў паэму ў газету «Наша слова» пра надзвычай таленавітую паводле ягоных слоў дзяўчынку Ганну Уланаву, якая так заўчасна, у юным узросце, пакінула гэты свет.

Сам Яўген нялёгка пракладваў сваю літаратурную сцяжыну. Увогуле мне і да сёння не зразумела, чаму тады, калі мы працавалі разам у ДOME кнігі, ягоны паэтычны зборнік гадамі марнаваўся ў маёй роднай «Мастацкай літаратуры», дакладней, у рэдакцыі паэзіі? Колькі за гэты час і тут, і ў іншых выдавецтвах было надрукавана шэраўных, нічым не прыкметных зборнічкаў, якія даўно разам са сваімі аўтарамі канулі ў лету. Я неаднойчы тады цікавіўся ў калегаў, чаму так атрымліваецца; яны ці прамаўлялі штосьці няўцямае, ці абяцалі разабрацца і выдаць. Прычына, мабыць, у непадатлівым характары Яўгена, які не ўмее прасіць, а тым больш залагоджваць выдаўцоў чаркаю, што ў тыя часы практыкавалася паўсюдна. А ён жа належыць да меншасці, а таму атрутнага зеля і ў рот не бярэ. Магчыма, за ім цягнуўся шлейф, складзены на падставе звестак так званых сексотаў. Дый паэзія яго ў той час не ўкладвалася ў распаўсюджаныя стандарты. Занадта была рэзкай, пратэстнай як па змесце, так і формай. Ды і цяпер яна займае сваё адметнае месца.

Хацелася б пажадаць Яўгену большай разнаафармленасці і фармальнай разнастайнасці, пазбаўленай дэкаратыўнасці, рацыяналізму, боць больш лірычна непасрэдным, усмешлівым, як, скажам, у гумарэсцы «Як я быў дзьмухаўцом?».

З такім, як у яго, грамадзянскім гартам, можна штурмаваць і дасягаць непрыступных вяршыняў, уздымаючы на іх свой нацыянальны сцяг.

ШКАЛЯРЫЙ

22 (14)

▶ УРОК

КРАЙ НЕ СКАРЫЎСЯ

Уладзімір АРЛОЎ

Вольналюбівы дух паўстанцаў Тадэвуша Касцюшкі і Якуба Ясінскага быў жывы. Як тлее пад попелам гарачае вуголле, так у душах ліцвінаў-беларусаў увесь час не патухала нянавіць да царскіх прыгнятальнікаў. Продкі хацелі самі быць гаспадарамі на сваёй зямлі.

Міхал Баброўскі і Ігнат Даніловіч

Царскія ўлады старанна знішчалі памяць пра незалежнае Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. У Расею вывозілі летапісы, гістарычныя дакументы і цэлыя бібліятэкі. Беларусы хацелі пераканаць, што яны — частка расейцаў. Супроць гэтага ўсё больш смела выступалі адукаваныя людзі. Сярод іх вылучаліся прафесары Віленскага ўніверсітэта Міхал Баброўскі і Ігнат Даніловіч.

Міхал Баброўскі

Ігнат Даніловіч

Будучыя вучоныя нарадзіліся ў сем'ях вуніяцкіх святароў на беларускай Беласточчыне. Бацькі з дзяцінства вучылі Міхала ды Іgnата паважаць мову і звычаі прадзедаў. Абодва спасцігалі навуку ў былой сталіцы Вялікага Княства і захапіліся яго гісторыяй і культурай.

Міхал Баброўскі нанова адкрыў для суайчыннікаў і Еўропы імя і справу Францішка Скарыны. Ігнат Даніловіч даследаваў слаўтэа Статуты Вялікага Княства, а таксама нашы летапісы. Адзін з летапісаў, пра які ўжо забыліся, ён сам знайшоў у бібліятэцы Супраслеўскага манастыра, што паблізу Беластока.

Баброўскі і Даніловіч разам з аднадумцамі казалі ў лекцыях і пісалі ў кнігах пра тое, што беларусы — асобны самастойны народ з неацэннай спадчынай, што за-

сталася з прамінулых стагоддзяў. Вучоныя выступалі за аднаўленне Вялікага Княства Літоўскага і за тое, каб беларуская мова зноў была ў ім дзяржаўнай.

Расейскія ўлады адпомсцілі Баброўскаму і Даніловічу. Першага выслалі ў манастыр, а другому наогул забаранілі жыць у Беларусі. Але іхняя справа не загінула. Яна запальвала веру ў вольную будучыню нашай зямлі ўсё новыя і новыя сэрцы.

Дзякуючы Міхалу Баброўскаму і Ігнату Даніловічу ў навуцы ўзнік новы кірунак — белару-сазнаўства.

Таёмныя таварыствы

Пра вызваленне краю ад расейскага панавання марылі многія выкладчыкі і студэнты Віленскага ўніверсітэта. Яны гуртаваліся ў таёмных патрыятычных таварыствах. Самым вялікім і моцным было таварыства філаматаў. У перакладзе з грэцкай мовы «філамат» — гэта чалавек, які імкнецца да ведаў.

Стварылі таварыства студэнты Тамаш Зан і Адам Міцкевіч ды іхнія сябры.

Спачатку філаматы вучылі гісторыю Вялікага Княства Літоўскага, запісвалі народныя песні, паданні і казкі. Але неўзабаве яны пачалі гаварыць пра незалежнасць краіны. Старэйшы таварыш філаматаў прафесар Віленскага ўніверсітэта гісторык Яўхім Лявель прыдумаў заклік, звернуты да лепшых людзей Расіі — «За нашу і вашу свабоду!». Сувязі з філаматамі падтрымліваў ужо знаёмы нам Ігнат Даніловіч. Аддзяленні таварыства, якія называліся філіямі, існавалі ў Полацку, Віцебску, Свіслачы.

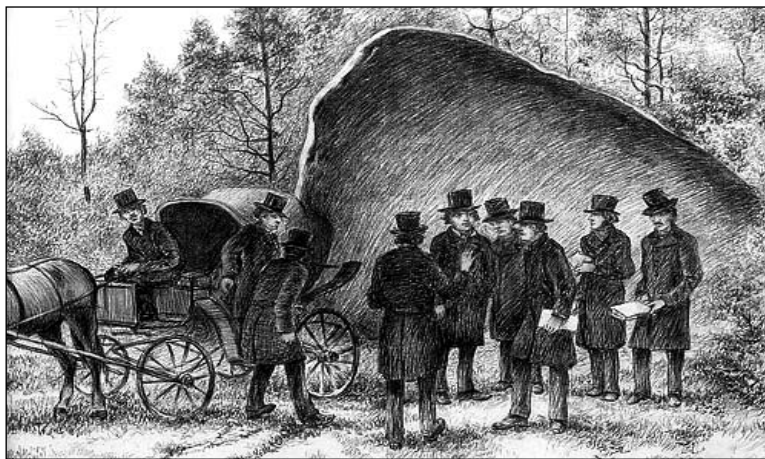
На сустрэчы, што ладзілі філаматы ў ваколіцах Вільні, збіраліся сотні юнакоў. На зялёным безраце ракі, альбо на лясной паляне каля вогнішча яны марылі пра свабоду, спявалі, чыталі вершы. У статуце таварыства гаварылася пра неабходнасць любіць і вучыцца родную мову. У большасці філаматаў яна была беларуская.

Сярод віленскай моладзі існаваў і план узброенага выступу супроць расейскай улады.

У 1823 годзе на след таварыства выйшла паліцыя. Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Ян Чачот, Ігнат Дамейка ды іншыя патрыёты апынуліся ў вязніцы. Тамаш Зан быў засуджаны да зняволення ў астразе і высылкі і вярнуўся на радзіму амаль праз дваццаць гадоў. Адам Міцкевіч, які пазней стаў знакамітым паэтам, раскажаў пра сваіх сяброў у неўміручай паэме «Дзяды».

Шмат хто з колішніх філаматаў таксама здабыў славу ў розных галінах. Тамаш Зан і Ян Чачот зрабіліся паэтамі. Ігнат Дамейка праславіўся як выдатны вучоны-геолаг. Ён даследаваў далёкую амерыканскую краіну Чылі і стаў яе нацыянальным героем. Язэп Кавалеўскі застаўся ў навуцы як знаўца Манголіі.

Думкі і мары філаматаў не зніклі бяследна. Былы філамат Міхал Рукевіч заснаваў новае таёмнае таварыства «Ваенныя сябры». У яго ўваходзілі вайскоўцы, шляхцічы, гімназісты. «Ваенныя

Ля каменя філарэтаў. Мастак Міхась Карпук. Музей А.Белага ў Старых Дарогах

сябры» дзейнічалі на Гарадзеншчыне і Беласточчыне.

У Віленскай медычна-хірургічнай акадэміі студэнт Францішак Савіч арганізаваў «Дэмакратычнае таварыства». Яно выступала за вызваленне сялянаў, роўнасць усіх жыхароў краю і перадачу ўлады народу.

Браты Аляксандр і Францішак Далеўскія стварылі «Братні саюз літоўскай моладзі», які яшчэ называлі «Саюзам свабодных братоў». Гэтае таварыства мела галоўную сядзібу ў Вільні і філіі ў Менску, Горадні, Наваградку, Слоніме і Лідзе. «Свабодныя браты» рыхтавалі вызвольнае паўстанне. У фальварку Бараўляны пад Менскам яны выраблялі зброю і адлівалі кулі.

Расейскім жандарам удалося разграміць і гэтае таварыства. Змагароў кідалі ў турмы, высылалі, аддавалі ў салдаты, але барацьба супроць прыгнёту працягвалася.

Змагары 1831 года

Увесну 1831 года Беларусь услед за Польшчай зноў паўстала.

Найбольш чыннае змаганне разгарнулася ў Ашмянскім, Браслаўскім, Дзісенскім і Віленскім паветах. Трохтысячны аддзел з сялянаў і шляхты некалькі дзён утрымліваў горад Дзісна. А ўсяго на землях колішняга Вялікага Княства са зброю ў руках выступілі супроць расейцаў больш за 30 тысячаў патрыётаў.

Цар кінуў на іх у некалькі разоў большую, добра ўзброеную і вымуштраваную армію. Карнікі перамаглі змагароў на Меншчыне і Віленшчыне, але паўстанне разгарэлася на Гарадзеншчыне. Расейцаў разбілі ў Белаежскай пушчы.

У бітве на Панарскіх гарах пад Вільняй 25-тысячнаму царскаму войску ўдалося перамагчы. Але чатыры тысячы змагароў здолелі адарвацца ад ворага і рушылі на захад. Яны ішлі праз Жодзішкі, Смаргонь, Дзятлава, Дзярэчын, Зэльву, Поразава. Паўсюль да паўстанцаў далучаліся новыя ваяры.

Гэты паход выклікаў паўстанне ў Наваградскім і Слоніўскім паветах. Там змаганне ўзначаліў шляхціч Язэп Кашыч, які калісьці ваяваў у арміі Напалеона. Аддзел Кашыча хутка вырас да тысячы ваяроў. Яны вызвалілі мястэчка Беліца, а ў Наваградку раззброілі расейскую варту і выпусцілі з астрага папличнікаў. Іскры паўстання перакінуліся і на поўдзень — у Рэчыцкі, Мазырскі і Пінскі паветы.

Паўстанцы заклікалі расейскіх дэмакратаў разам ваяваць з ца-

рызмам «за нашу і вашу свабоду», але тыя адказалі маўчаннем.

Эмілія Плятэр

У той гераічны год здабыла сабе вечную славу нашая зямлячка графіня Эмілія Плятэр.

У мірны час яна збірала беларускія песні і казкі, пісала вершы. Эмілія любіла народныя танцы. Асабліва добра ў графіні атрымлівалася старадаўняя «Лепятуха», у якой яна лётала перад гасцямі па зале, як птушка.

Калі пачалося паўстанне, Эміліі было дваццаць пяць гадоў. Адважная жанчына пакінула багаты дом, балі і забавы і далучылася да змагароў. Вось калі ёй вельмі спатрэбіліся яшчэ дзіцячыя захапленні коннай яздой і стральбой.

Маладая графіня стварыла вялікі паўстанцкі аддзел. За ўласныя грошы яна выдатна ўзброіла яго і, пераапрунуўшыся ў мужчынскае адзенне, стала камандзірам чатырох сотняў жаўнераў. Сярод іх ваявалі яшчэ тыя, хто ў маладосці змагаўся пад сцягамі Тадэвуша Касцюшкі. Але і такія бывалыя жаўнеры паважалі графіню і выконвалі яе загады.

Аддзел Эміліі Плятэр вёў паспяховыя баі з карнікамі на мяжы Віцебшчыны і Віленшчыны. За гераізм графіня атрымала званне капітана. Вестка пра мужную ліцвінку-беларуску шырока разляцелася па свеце. Ёй прысвячалі вершы паэты ў Францыі, Англіі, Італіі, Нямеччыне.

Знясіленая ў баях і паходах, нялёгка і для загартаваных мужчын, Эмілія цяжка захварэла і згасала на вачах у папличнікаў. Калі яна памерла, Адам Міцкевіч напісаў верш «Смерць палкоўніка». Паэт ведаў, што Эмілія — не палкоўнік, а капітан, але ад захаплення павысіў суайчынніцу ў вайсковым званні.

Вы, напэўна, ведаеце пра французжанку Жанну д'Арк, якая ваявала за вызваленне сваёй радзімы. Эмілію Плятэр часам называюць беларускай Жаннай д'Арк.

Міхал Валовіч

Царскія войскі бязлітасна задушылі паўстанне. Тысячы патрыётаў мусілі пакідаць радзіму. На чужыне апынуліся былыя філаматы Ігнат Дамейка і ягоны сябар, прыхільнік паўстанцаў Адам Міцкевіч. З бацькоўскай зямлёю развітаўся і яшчэ адзін выхаванец Віленскага ўніверсітэта, нядаўні паўстанец Міхал Валовіч.

Міхал знайшоў прыстанак у сталіцы Францыі Парыжы. Там пасялілася шмат выгнанцаў. Да іх ставіліся прывязна, бо гераізм нашых продкаў у 1831 годзе не дазволіў Расеі паслаць войскі, каб душыць рэвалюцыю ў Францыі.

Нядаўнія паўстанцы стварылі Таварыства Літоўскіх і Рускіх земляў і марылі аб працягу барацьбы. Міхал і яго таварышы хацелі аднавіць Канстытуцыю 1791 года, даць сяляннам зямлю і абвясціць усіх людзей роўнымі. Яны паставілі зноў распачаць збройнае змаганне з расейцамі. Валовіча зацвердзілі паўстанцкім начальнікам слонімска-наваградскай акругі.

Пакінуўшы спакойнае жыццё ў Парыжы, Міхал праз два тыдні дабраўся да роднай Слонішчыны і стварыў партызанскі аддзел. Змагары жылі на закінутай смалакурні. Пад камандаю Валовіча было пакуль толькі дзесяць чалавек, але расейцы так перапалохаліся, што паслалі на іх болей за тысячу карнікаў. Калі Міхала арыштоўвалі, ён параніў кінжалам двух ворагаў, а потым, каб не дацца жывым, спрабаваў забіць сябе. На допытах трымаўся гераічна і не назваў нікога з папличнікаў.

Партызанскага камандзіра прысудзілі да смерці. На адным з гарадзенскіх пляцаў паставілі шыбеніцу і сагналі мясцовых жыхароў. Ім абвясцілі, што зараз будзе павешаны небяспечны злачынец. Але людзі не верылі царскім катам.

Пад покрывам ночы расейскія салдаты перавезлі цела Валовіча ў стары вапнавы кар'ер і таёмна закапалі, каб ніхто не ведаў, дзе магіла героя.

Калі-небудзь у Горадні абавязкова з'явіцца помнік Міхалу Валовічу.

***

Царскія ўлады адбіралі ў былых паўстанцаў маенткі і шляхецкія правы. Быў зачынены Віленскі ўніверсітэт. За тое, што беларускія вуніяцкія святары падтрымлівалі змагароў, цар загадаў павесіць замкі на іхнія манастыры, якія называў «вражескімі крепостями».

Але ніякі здзекі не паставілі народ на калені. Праз тры дзесяцігоддзі ліцвіны-беларусы зноў узяліся за зброю. Іх вёў Кастусь Каліноўскі...

Пытанні і заданні

1. Чым заслужылі добрую памяць Міхал Баброўскі і Ігнат Даніловіч?
2. Хто ўваходзіў у таёмнае таварыства філаматаў?
3. Аб чым марылі патрыёты?
4. Якія філаматы сталіся вядомымі ў свеце? Чым яны праславіліся?
5. Якія таёмныя таварыствы працягвалі справу філаматаў?
6. Раскажыце пра пачатак паўстання 1831 года і баі змагароў з расейскімі карнікамі.
7. Колькі нашых продкаў узялі ў рукі зброю?
8. Ці дзейнічалі паўстанцы ў вашых родных мясцінах?
9. Што вы ведаеце пра графіню Эмілію Плятэр? Чаму яе называюць беларускай Жаннай д'Арк?
10. Хто такі Міхал Валовіч? Дзеля чаго ён вярнуўся з Парыжа ў Беларусь?
11. Чаму Валовіча так баяліся расейскія ўлады?
12. Як цар помсціў паўстанцам?

▶ УРОК

СЛУЦКІЯ ПАЎСТАНЦЫ

Увосень 1920 года Расея і Польшча, якія тады ваявалі між сабой, падпісалі дамову пра замірэнне. Расейцы прапанавалі палякам забраць сабе Заходнюю Беларусь. Хоць яна была часткаю БССР, кіраўнікоў Савецкай Беларусі на перамовы з польскай дэлегацыяй нават не пусцілі. Гэта паказвала, якой у сапраўднасці была «незалежнасць» створанай камуністамі БССР.

Але наш народ не хацеў мірыцца з тым, што родную зямлю дзеляць суседзі-драпежнікі. Беларусы са зброяй у руках баранілі незалежнасць. Прыклад змагання паказалі жыхары Слуцка і ягоных ваколіцаў.

Каб жыла Бацькаўшчына

Случчына з яе ўрадлівымі землямі па праву лічылася адной з самых багатых частак Беларусі. Там заўсёды жыло моцнае імкненне да незалежнасці. У час, калі палякі ўжо адступілі, а расейцаў яшчэ не было, случакі вырашылі распачаць барацьбу за ўсталяванне сваёй улады.

Напачатку сабраўся з'езд Случчыны. Ён праходзіў у доме багатага беларускага шляхціча Эдварда Вайніловіча, які пабудаваў Чырвоны касцёл у Менску, падтрымліваў беларускія выдавецтвы і газету «Наша Ніва». Залу з'езда ўпрыгожвалі бел-чырвона-белыя сцягі.

Дэлегаты з'езда прагаласавалі за падтрымку Беларускай Народнай Рэспублікі. Уладу расейскіх камуністаў яны назвалі чужынскай. З'езд пастанавіў узяць паўстанне за вольную Беларусь. Случакі спадзяваліся, што яно ахопіць усю краіну.

На з'ездзе абралі часовы ўрад — Раду Случчыны на чале з Уладзімірам Пракулевічам. Гэта быў адукаваны і паважаны чалавек, які тады працаваў у Слуцку суддзёй.

Штаб Булака-Балаховіча

Эмілія Плятэр у сутычцы пад Шаўлямі. 1831 год. Карціна Войцеха Косака

Яго ведалі як адданага прыхільніка Беларускай незалежнасці. Надзейным пашпечнікам Пракулевіча ў Радзе стаў Павел Жаўрыд. Ён паходзіў з Слуцкага павета і меў добры вайсковы досвед, бо доўга служыў у войску афіцэрам.

Рада Случчыны ўзяла ўладу ў горадзе і навакольных вёсках. Усяго за тры дні яна здолела стварыць Слуцкую брыгаду стральцоў Беларускай Народнай Рэспублікі. Брыгада складалася з двух палкоў: Слуцкага і Грозаўскага, у які ўваходзілі жыхары мястэчка Грозаў і наваколя.

10 тысячаў случаяў былі гатовыя бараніць Беларусь ад расейскіх бальшавікоў. З Горадні змагары атрымалі сцяг з прыгожа вышытай нашымі жанчынамі

«Пагоняй» і словамі: «Тым, што пайшлі паміраць, каб жыла Бацькаўшчына».

І дзяды, і ўнукі

Паўстанцы пачалі баявыя дзеянні 27 лістапада 1920 года.

Слуцкім палком камандаваў падпалкоўнік Ахрэм Гаўрыловіч, а Грозаўскім — капітан Лукаш Семянюк. Яны падпарадкоўваліся камандзіру Слуцкай брыгады Антону Сокалу-Кутылоўскаму.

Аддзелы паўстанцаў занялі мястэчкі Семежава і Вызна (цяпер Красная Слабада) і працягвалі наступ на чырвонаармейцаў. У Семежаве знаходзіўся штаб паўстання.

Асабліва моцныя ўдары бальшавікі адчувалі на лініі Капыль-Цімкавічы-Вызна. Слуцкія сяляне ўсім, чым маглі, дапамагалі паўстанцам. Часам зброю бралі ў рукі ўсе мужчыны ў сям'і — ад 70-гадовага дзеда да 15-гадовага ўнука.

У горадзе і вёсках расказвалі пра гераізм камісара Грозаўскага палка Васіля Русака, якога на Случчыне ведалі раней як здольнага артыста і спевака з мясцовага тэатральнага таварыства «Папараць-кветка». У баях вызначыліся таксама Марк Асвяцімскі, Юрка Лістапад, Юльян Сасноўскі, Янка Біруковіч і сотні іншых змагароў.

Трое слуцкіх хлопчыкаў-сяброў, Уладзік, Янка і Міколка, пад выглядам пастушкоў шмат разоў прабіраліся на заняты бальшавікамі абшар і прыносілі адтуль каштоўныя для паўстанцаў звесткі. У тым, што за мужнасць

Уладзімір Пракулевіч, кіраўнік Слуцкага збройнага чыну. Мастак Анатоль Крывенка

Сцяг Слуцкага збройнага чыну

у баях Слуцкі полк атрымаў высокую ўзнагароду — залацісты сцяг з «Пагоняй», была і заслуга гэтай неразлучнай тройцы.

Масква паслала супроць паўстанцаў свежыя добра ўзброеныя палкі Омскай дывізіі, якія ў некалькі разоў пераважалі беларусаў колькасцю. Змагары з баямі адыходзілі на захад і перайшлі раку Лань, за якой стаялі польскія войскі.

Палякі, як і расейцы, былі супраць незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. Яны раззброілі абаронцаў БНР і некалькі месяцаў трымалі іх пад аховаю ў лагерах. Але адзін батальён случаяў са сваімі афіцэрамі застаўся на роднай зямлі. Гэтыя 400 паўстанцаў яшчэ доўгі час ваявалі з бальшавікамі. Разам з імі з савецкага і з польскага боку дзейнічала больш за дзясятка беларускіх партызанскіх аддзелаў, аб'яднаных у арганізацыю «Зялёны Дуб».

Слуцкае паўстанне, якое доўжылася цэлы месяц, паказала свету, што беларусы хочуць жыць у сваёй незалежнай дзяржаве. Дзень 27 лістапада, калі пачаліся баі з бальшавікамі, — нашае вялікае нацыянальнае свята. Яго называюць Днём Герояў і штогод адзначаюць у Беларусі і паўсюль, дзе жывуць нашыя землякі.

Случакі былі не адны

Супроць улады камуністаў змагалася не толькі Случчына. Паўстанні ўспыхвалі ў розных мясцінах Беларусі.

Паводле Берасцейскай дамовы бальшавікоў з немцамі, частка ўсходніх беларускіх земляў трапіла пад расейскую акупацыю. Камуністы праводзілі там гэтак званую «продразвёрстку» — забіралі ў сялян амаль усё збожжа, асуджаючы іх на голад.

Нашыя дзяды не маўчалі. За стрэльбы ўзяліся жыхары Полацкага, Аршанскага, Віцебскага ды іншых паветаў. У Сянне паўстан-

цамі ўмела кіраваў Зміцер Прышчэпаў. Пазней ён стаў народным камісарам земляробства ў савецкай Беларусі, але не захацеў падпарадкавацца Маскве і загінуў ад бальшавіцкай кулі.

Моцнае змаганне з камуністамі разгарнулася ў Вяліжскім павеце на Віцебшчыне. Адтуль барацьба перакінулася ў Смаленскую губерню. Нянавісць паўстанцаў да чужынскае ўлады была такой вялікай, што ў баях пад Вяліжам беларусы ішлі на расейскія кулямёты з косамі, віламі і сякерамі.

Свае сялібы баранілі жыхары ваколіцаў Гомеля, Рагачова, Рэчыцы, Нясвіжа, Міра... Улетку 1920 года чатыры дні трымалася Койданаўская незалежная рэспубліка.

Генерал Булак-Балаховіч

У тых гадах грывела слава пра беларускага генерала Станіслава Булак-Балаховіча.

Ён прыйшоў на свет у тым самым маёнтку Мэйшты на Браслаўшчыне, дзе на сто трыццаць гадоў раней нарадзіўся Тамаш Ваўжэцкі. Тамаш пасля паланення Касцюшкі камандаваў паўстанцамі 1794 года. Станіслаў Булак-Балаховіч ведаў пра гэта і натхніўся славаю выдатнага земляка.

Са сваімі падначаленымі ён гераічна дзейнічаў супраць немцаў у гады Першай сусветнай вайны. Потым абараняў ад бальшавікоў маладую незалежную Эстонію. Камандуючы вялікім конным аддзелам, ён прызнаў уладу БНР і ўдала ваяваў з Чырвонай арміяй.

Увосень 1920 года на чале цэлага войска з 20 тысячаў жаўнераў і афіцэраў Булак-Балаховіч зрабіў паход на Палессе. Ад бальшавікоў былі вызвалены гарады Петрыкаў, Калінкавічы і Мазыр. Генерал абвясціў сябе «начальнікам» незалежнай Беларускай дзяржавы і выдаў загад пра стварэнне беларускай арміі. У шмат разоў большыя сілы Чырвонай арміі не дазволілі гэтым планам здзейсніцца. Але аддзелы баявога генерала яшчэ два гады не давалі спакою бальшавікам.

Слуцкія паўстанцы ды іншыя пабрацімы ў іншых кутках нашай зямлі ішлі ў бой з воякамі «Жыве Беларусь!»

Сёння гэтыя словы дарагія і блізкія кожнаму з нас.

Пытанні і заданні

1. Дзеля чаго сабраўся з'езд Случчыны? Якія пастановы ён прыняў?
2. Хто кіраваў Радай Случчыны?
3. Якую збройную сілу здолелі стварыць случакі? Хто ёю камандаваў?
4. Раскажыце пра баявыя дзеянні паўстанцаў.
5. Хто з слуцкіх змагароў найбольш вызначыўся ў баях?
6. Дзе яшчэ беларусы падымаліся на паўстанні супраць бальшавіцкай улады?
7. Хто такі Булак-Балаховіч?
8. Які дзень мы называем Днём Герояў?

Яшчэ ў 2003 годзе побач з царквой стаяў крыж памяці Валовіча і паўстанцаў. На загад праваслаўнага святара крыж выкапалі і кінулі побач са Шчарай

ВАНДРОЙКІ

24 (16)

Фота аўтара

Ш(ЧАСЛІВЫЯ)ВЕДЫ

ВЫСПЫ ДУМАК І АСТРАВЫ ПАЧУЦЦЯЎ

Аксана СПРЫНЧАН

Ужо трэці год беларускія літаратары дзякуючы падтрымцы Каралеўства Швецыя і Саюза беларускіх пісьменнікаў маюць магчымасць творча адпачываць-працаваць у Балтыйскім цэнтры пісьменнікаў і перакладчыкаў у горадзе Візбію на шведскім востраве Готланд. «Літаратурная Беларусь» працягвае знаёміць сваіх чытачоў з іхнімі згадкамі і ўражаннямі.

Востраў

Кінуць манетку мору, каб вярнуцца, кінуць хлеб чайкам, каб чакалі, кінуць слова на вецер (марскі, а не марны), каб захахаўся з першага слова.

Выспа

Некаторыя дамкі ў Візбію прасмоленыя дзэгцем і пахнуць мінулым. Каля іх квітнеюць ружы і пахнуць будучыняй. Калі запліошчыць вочы, апынаешся ў сучаснасці.

Востраў

Няма ў Візбію, як і ва ўсёй Швецыі, бяздомных каткоў і сабак. Увечары брукаванымі вулачкамі тупацца вожыкі — улюбёныя готландцаў і турыстаў. Неяк прынес адзін на сваіх голках пялёсткі ружаў. І я ўзгадала вожыка з Лысай Гары, які мне паказаў свой языкчок. 5 разоў-пялёсткаў. Вожыкі — цікава-колкія, як і іншая краіна. Вожыкі хаваюцца ад цябе ў клубочку, як і іншая краіна. Але могуць дазволіць дакрануцца да свайго жывоціка ці чмыхуць носікам, і ты падскокчы ад радасці. Я чула, як Готланд мне чмыхнуў.

Выспа

Візбію — найбольш захаваны ў Скандынавіі сярэднявечны горад. Дзе, як не ў ім, падумаць і пра тое,

як жа заставацца самім сабой: стварыць свой уласны востраў, збудаваць мур, заплятаць сябе ружамі, ствараць музейчыкі, мець не толькі турыстычны сезон, але і час зімовых балтыйскіх вятроў, калі адно незвычайныя падарожнікі дабярэцца да цябе. А незвычайнае — яно найбольш ахоўнае.

Востраў

Спёка. Мора пахне балотам. На вярхоў Балтыка харчуецца сонцам-журавінаю.

Выспа

Готланд — мая першая сустрачка з Еўропай, першае антыдэмакратычнае каханне. Бо ніякага выбару ў мяне не было: перамагла ў конкурсе і атрымала прыз — паездку ў Швецыю на месяц. Дыктатура з адным кандыдатам.

Востраў

Паводле афіцыйных дадзеных археолагаў, Готланд займае першае месца паводле знойдзеных скарбаў, а Беларусь — другое. Паводле неафіцыйных звестак, Готланд і Беларусь мяняюцца месцамі. Бо які ж беларус аддасць скарб за 25 адсоткаў. Ды і беларуска не аддасць. Вось такая ракіроўка. А археолагам 25 адсоткаў і не абяцаюць, бо аддаваць скарбы — гэта іх пакліканне.

Выспа

Думала, што паеду ў Швецыю і буду шукаць на кожным даху дамок Карлсана. А ў Візбію дамкі такія нізкія, што, відавочна, Карлсану на іх не схавацца. Ды і Карлсану ў Швецыі не надта любяць, бо як аказалася, не вельмі ж ён станоўчы персанаж.

А ўвесь Готланд у сувенірах з Піпі Доўгай Панчохай, спадаром Нільсанам, канём і злодзеямі. Выходзіць, яны больш станоўчыя. Праўда, аднаго Карлсана я ўсё ж такі бачыла: гэта маленькае крэселка для дзетак у бібліятэцы Альмедален, на якое можна сесці дунай і падум(п)аць пра больш станоўчых герояў.

Востраў

Сярод бязмежжа готландскіх сувеніраў танчыць шотас Піпі Доўгай Панчоха, скачуць спадар Нільсан і конь, бэкаюць бараны, тупацца вожыкі, плывуць караблі, змагаюцца вікінгі, б'ецца на шчасце незвычайная готландская кераміка, асвятляюць шлях маякі, і адно няма шуму самога мора — ракінак.

Выспа

На Готландзе знаходзіцца віла Пэпі Доўгай Панчохі — музей літаратурнага персанажа. І як тут не памарыць пра тое, што ў Беларусі калісьці з'явіцца Музей палескіх рабінзонаў — герояў Янкі Маўра. Альбо Музей-норка Мышкі Пік-Пік — гераіні Людмілы Рублеўскай. А чыгуначнікі дык ужо даўно маглі зрабіць замест вялікіх і малых паравозаў на пастаментах Музей Міколка-паравоза — героя Міхася Лынькова. Беларусь — называюць краінай паэтаў. Першы крок, каб стацца і краінай літаратурных музеяў.

Востраў

У чалавека звычайна ёсць родныя сцены, якія дапамагаюць яму. А ў горада Візбію ёсць родная сцяна, узведзеная яшчэ ў XIII стагоддзі. Пашэнціла ж!

Выспа

Назва «Візбію» літаральна значыць «вёска ля Ві», а «vi» перакладаецца як «святыня, святое месца». Горад вырас блізу цэнтру паганскага культу. У назве маёй улюбёнай Лысай Гары слова «лысая» таксама значыць «яснае, святое месца». Гэта культура месца, куды прыходзіла яшчэ Рагнеда. Дзе было створана пісьменніцкае мястэчка. Безумоўна, і ў Візбію невывадкова ўзнік Балтыйскі цэнтр пісьменнікаў і пераклад-

нікаў. Творцы і святныя мясціны ўзаемапрыцягальныя.

Востраў

І на востраве ста сабораў для мяне Беларусі храм вышэй зораў.

Выспа

Падчас расейска-шведскай вайны 1808—1809 гадоў Готланд колькі тыдняў быў расейскай правінцыяй. І як тут не пашкадаваць, што Беларусь не выспа. Далёкая-далёкая.

Востраў

Готланд — месца, дзе памятаеш, што сонца кладзецца спаць. Дзе не забываешся на тое, што перад сном яно найбольш сонечнае, і таму варта кінуць усе справы, глядзець на яго і думаць пра сваё. І верыць у тое, што на ноч увесь востраў разам з сонцам схаваецца ў моры, і выйдзе на паверхню разам з першымі промнямі. Сны на Готландзе з марскога дна. Але нават на марскім дне чуваць гадзіннік бажніцы Святой Марыі. Яго музыка хвалямі праходзіць праз твой сон, пакуль урэшце не адбываецца дзвяты вал працынання.

Выспа

Фатограф марыць пра аблокі, пра сонца ў патрэбным месцы, пра час пасля дажджу. Земляроб марыць то пра дождж, то пра сонца, марак — пра спадарожны вецер і адсутнасць шторму, рыбак — пра рыбнае месца. А ў паэта заўжды ўсё ёсць. Калі толькі ён яшчэ і не фатаграфуе, не працуе на зямлі, не плыве на караблі, не ловіць залатую рыбку.

Востраў

Ловіш фатавокам шведскія імгненні. І раптам апынаешся ў родным Луніны — герань на вакне вясковай хаткі, куст шыпыны ля бажніцы, бярозка ў порце. Мае ўспаміны — кветкавыя. І з Лысай Гары я прывезла кветкі ў Візбію, пасадзіла пад вакном, што выходзіць да бажніцы Святой Марыі, жывучку. Сапраўды яна і пералёт перанесла, і прыжылася на схіле скалы. І зямлю лысагорскую не пакрыўдзіла я — прывезла гейхеру, якая цяпер красуе ў маім кветніку.

Выспа

Ёсць фатографы, якія займаюцца жывёлагадоўляй — студыйныя, пастановачныя фотаздымкі, а ёсць тыя, якія палююць на дзікія імгненні. Я люблю дзічыну. Сезон палявання заўжды адкрыты і абмежаванняў ніякіх не існуе.

Востраў

Перакладнік Лакана на расейскую мову Аляксандр Чарнаглазаў, з якім пазнаёмілася ў Балтыйскім цэнтры пісьменнікаў і перакладчыкаў, устойліва ставіць беларусаў на другое месца. Калі служыў пэўны час у Беларусі, на ягоную думку сярод розных нацыянальнасцяў найлепшыя былі паўночныя архангельцы, на другім — беларусы. Сярод бальзамаў — найлепшы самаробны валаамскі, на другім — беларускі. Увесь час ён спрабуе давесці: Беларусь — не пісьменніца, а перакладніца — ганаровае другое месца пасля аўтара.

Выспа

Калі спёка ў Візбію становіцца невыноснай і ў галаве круціцца адно — «мяне няма», я разумею, што «Шчасце быць» Барыс Пятровіч у адрозненне ад Валянціна Акудовіча пісаў у лютаўскія маразы.

Востраў

На востраве ста цэркваў, якіх насамрэч 92, ніхто за мяне не

моліцца. Малюся за сваю Беларусь.

Выспа

У готландскіх бажніцах часта вісяць падскляпеннямі ці стаяць непадалёк алтара караблікі. Іх рабілі маракі, як ахвяру Богу. Але ж і сам храм — гэта карабель, які ратуе тых, хто шукае вырашвання.

Востраў

Калі ляцела па-над ліпеньскімі аблокамі на Готланд, раптам адчула, што гэта і ёсць сапраўдны баланс белага, што дзесьці тут, у гэтай пяшчоце, нарадзілася Беларусь. Калі ляцела назад, у адным з аблокаў пабачыла твар мудрага Бога. Вярнулася ў краіну, дзе жыве Бог. Жывая.

Выспа

У Візбію я навучылася глядзець у вокны. Нават заўважыла, што раней асабліва і не глядзела ў іх, а пагатоў не разглядала. На Готландзе ж проста ашалела: вокны невялікага старажытнага горада, абведзенага мурам амаль у 3,5 км, не давалі мне праходу. Гэта сапраўдныя маленькія музейчыкі. То парцалінавыя фігуркі, то караблікаў, то свечнікаў... Напачатку было сорамна, што я ўвесь час імкнуся глядзець у вокны. А потым я паставіла, што гэтак і задумана было гаспадарамі, бо інакш навошта б яны іх так упрыгожвалі.

Востраў

Як добра гуляць у Батанічным садзе ўначы. Вядома ж, не ў менскім, бо той замыкаецца а 20-й гадзіне. Шпацярываць добра ва ўтульным садзе Візбію, які нават уначы не замкнёны. А значыць, кветкі ў ім заўжды на свабодзе. І неістотна, што іх не відаць. Галоўнае, што і ты не пачуваешся замкнёным.

Выспа

Герб Готланда паўстаў у XIII стагоддзі. На ім выява барана, які трымае сцяг. Баран уважаецца сімвалам Ісуса Хрыста. Цікава, што раней часам замест барана малявалі авечку. Але ў 1936 годзе прыхільнікі мужчынскага пачатку перамаглі, і выяву барана замацавалі афіцыйна. Полава-гербавы гармідар скончыўся. Але, як ні цяжка паверыць, на Готландзе жыве такая парода авечак (не кажучы жа парода бараноў), у якіх таксама растуць рогі. Поўсць у готландскіх баранчыкаў незвычайна мяккая. Паўсюль прадаюцца цудоўныя скуры. Неяк зранку пісьменнікі задаліся пытаннем, навошта яны — скуры — патрэбныя? Хто казаў — на падлогу класці, каб нагам цёпла было, хто прапаноўваў на сцяну дзеля прыгажосці павесіць. Я ж упэўненая, што на такіх скурах — адно кахацца. Скуру каханаму не прывезла, бо грошай столькі няма. Затое жарсці хапіла б на сотні скураў.

Востраў

З ліста Надзвычайнаму і паўнамоцнаму амбасадару Швецыі ў Беларусі Стэфану Эрыксану: «Усё сапраўды было паводле майго ўлюбёнага прынцыпу трох Э: Эстэтычна, Эратычна і Энергетычна. Нездарма ж у беларускай мове паводле правіла Э пішацца пад націскам. А не пад націскам пераходзіць у А. Адчувальна, Адчайна, Анельна хацелася ў Беларусь. Яшчэ адзін мой прынцып, за які я ўдзячна Швецыі».